

SUVERENUMO IDĖJOS RAIŠKA XX AMŽIAUS PRADŽIOJE LIETUVOS POLITINIŲ VEIKĖJŲ DISKURSE

AISTĖ DEIMANTAITĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

LIUDAS MAŽYLIS

Vytauto Didžiojo universitetas

ISSN 1392-0588 (spausdintas)

ISSN 2335-8769 (internetinis)

<https://doi.org/10.7220/2335-8769.72.2>

2019. 72

SANTRAUKA. Straipsnyje analizuojami XX amžiaus pradžios Lietuvos politinių veikėjų Antano Smetonos, Petro Klimo, Aleksandro Stulginskio, Stepono Kairio ir Andriaus Domaševičiaus tekstai, rekonstruojama juose glūdinti suverenumo idėja (politinės minties prasme), jos žodinės išraiškos niuansai. Atskleidžiamos suverenumo idėjos atsiradimo ir formavimosi teorinio (įsivaizduojamo) bei praktinio (siūlomo) modelio sąsajos ir konfliktas Lietuvos valstybės kūrimosi pradžioje 1917–1918 metais. Penkių politinių veikėjų suverenumo idėjos raiška straipsnyje nagrinėjama per keturias kategorijas: susitapatinimas su konkrečia bendruomene, vienybė siekiant bendrų tikslų, apsisprendimo principas ir suverenai. Taip pat išryškinamos aplinkybės ir idėjos, kurios darė įtaką formuojant politinio suverenumo mintį Lietuvoje. Teigiama, kad XX amžiaus pradžioje Lietuvoje suvereniteto įsteigimas buvo suvokiamas kaip „fiziologinė būtinybė“, tačiau koks jis turėtų būti, tai įsivaizduota skirtingai. Skyrėsi tiek suverenumo principinės nuostatos, funkcinės ribos, tiek politinio autoriteto-suvereno identifikavimas ir suvokimas.

RAKTAŽODŽIAI: suverenumas, suverenai, vienybė, bendruomenė, apsisprendimo principas, konvencijos, nepriklausomybė, Antanas Smetona, Petras Klimas, Aleksandras Stulginskis, Steponas Kairys, Andrius Domaševičius.

ĮVADAS

Suverenumo samprata yra viena sudėtingiausių dabartinio mokslo ir politikos sąvokų, o suverenumo diskursas, patyręs sudėtingą evoliuciją, vėl atsidadė aklavietėje. Pastebime, kad tekstuose dažnai apsiribojama teisiniu suverenumo suvokimu, nerodant pakankamai dėmesio politiniams aspektams. Politinis suverenumas yra tai, ką George'as Lawsonas pavadino „tikru suverenumu“, kuris turi „galį įsteigti, panaikinti, pakeisti, reformuoti valdymo formas“ (Loughlin 2006: 70). Politinis suverenumas jungia bendruomenę ir kuria valstybę.

Be to, kaskart svarbu įvardyti ir ištirti suverenumo sampratos turinio teorinio bei praktinio modelio problemą. Naujas suverenumo suvokimas, projektuojamas į politikos praktiką, kelia papildomų išbandymų. Dėl naujų jo funkcijų atsiranda susitelkimo ar tapatybės (susivokimo) dilema, taip pat savęs pozicionavimo

tarptautinėje arenoje problema. Šis klausimas ypač aktualus Lietuvai. Norint suvokti transformacijos mastą ir pobūdį, būtina atsisigręžti į praeitį – XX amžiaus modernios Lietuvos valstybės kūrimo pradžią. Analizuojant suverenumo sąvokos turinio ir praktikos dichotomiją bei kismą pastebima, kad tuo metu nekeltas suverenumo kaip politinės minties objekto klausimas. Jis konceptualizuojamas vėliau, tarpukariu, daugiausia Mykolo Romerio darbuose (Romeris 1995). Nepaisant Romerio puikaus palikimo, šiame straipsnyje jo politinės minties neanalizuosime ir nesiremsime jo suverenumo koncepcija dėl kelių priežasčių: pirma, Romeris daugiausia dėmesio skyrė teisinio (konstitucinio) suverenumo raiškai, jo istorijai, trumpai užsimindamas apie XX amžiaus pradžios politinį suverenumą, jo steigimo galią ir priežastis¹, antra – XX amžiaus pradžioje Romeris į visuomeninį Lietuvos gyvenimą, ypač tautinį atgimimą, mažai buvo įsitraukęs arba visai nedalyvavo, kaip jis rašė: tik „prijausdavo pasyviai“, jo savimonei buvo būdinga krajovicinė ideologija, jis siekė atgaivinti Jogailaičių Žečpospolitos viziją ir ją įgyvendinti² (Miknys 1996: 89, 90, 94). XX amžiaus pradžioje kitų tikslų turėjo lietuvių inteligentai – sukurti „išorinį“ suverenumą, tai buvo vienas pirmųjų ir svarbiausių uždavinių.

Tiesa ir tai, kad Lietuvoje tiek XX amžiuje, tiek XXI amžiuje suverenumo idėjos analizė buvo paviršutiniška bei nenuosekli, „paskėsdavo“ studijose apie valstybės idėją, paprastai valstybės kūrimą suvokiant gan pragmatine „senojo institucionalizmo“ kategorijų prasme (tauta, vyriausybė, teritorija etc.); suverenumo samprata likdavo studijų paraštėse, t. y. „valstybės“ diskursas užgoždavo (nors ir artimą) „suverenumo“ diskursą.

Šio straipsnio tikslas – atlikus XX amžiaus pradžios politinių tekstų analizę rekonstruoti suverenumo idėją (politinės minties prasme), jos verbalinės išraiškos niuansus, taip pat atskleisti šios idėjos atsiradimo ir formavimosi teorinio (įsivaizduojamo) bei praktinio (siūlomo) modelio sąsajas Lietuvos valstybės kūrimosi pradžioje, 1917–1918 metais.

Uždaviniai: 1) apibrėžti pagrindines kategorijas, kuriomis remiantis atliekama suverenumo sąvokos diskurso analizė (neapsiribojant vien XX amžiaus pradžios politikos mokslų mąstytojų įžvalgomis, bet pasitelkiant ir vėlesnes), 2) išanalizuoti, kokios tarptautinės aplinkybės ir idėjos padėjo ir kas trukdė formuotis politinio suverenumo diskursui Lietuvoje XX amžiaus pradžioje, 3) išanalizuoti, kaip ir koks suverenumo modelis buvo formuojamas penkių lietuvių intelektualų, atstovavusių skirtingoms ideologijoms, susiejant jų įsitikinimus su išvardytomis kategorijomis.

¹ Romeris mini bendrąją (gaivališką) valią, iš kurios kyla suverenumas (Romeris 1995: 162, 175, 176), apmąsto steigiamosios galios santykį su įsteigtąja valdžia per teisinės tautos, konstitucionalizmo prizmę (Romeris 1995: 176, 177, 179, 180, 182, 183).

² Atkreipiame dėmesį, kad Romerio tekstus, idėjas ir gyvenimą tyrinėjo Rimantas Miknys, Mindaugas Maksimaitis, Vladas Sirutavičius, Česlovas Laurinavičius, Saulius Pivoras ir kt.

Straipsnyje ieškoma atsakymų į klausimus: kokia suverenumo idėja buvo transliuojama visuomenei? Kaip ir kokią jo modelį bei funkcines ribas formavo minimi intelektualai? Ką savo kalbose ir tekstuose pabrėždavo šie politinės minties skleidėjai? Kaip jų rutuliojamos idėjos siejosi su faktinėmis to meto politikos aplinkybėmis?

Tyrime atliekama penkių politinių veikėjų – Antano Smetonos, Petro Klimo, Aleksandro Stulginskio, Stepono Kairio ir Andriaus Domaševičiaus (toliau straipsnyje bus rašomos tik jų pavardės) – idėjų ir sąvokų istorinė analizė, t. y. suverenumo idėjos susiformavimas ir jo realizavimo aplinkybės Lietuvoje; analizuojamas sąvokos turinys per ištaras ir diskursą.

Pažymėtina, kad to meto tekstų autoriams svarbus buvo komunikacinis spektras, susijęs su ta žmonių grupe, kuriai idėja skelbiama. Jie orientavosi į žmonėms tradiciškai atpažįstamas prasmes, jų poreikius, lūkesčius, baimes, kančias, bandė didinti sumenkintą savivertę, skatino mąstymo išlaisvinimą ir bendruomeniškumą. Daug dėmesio jie skyrė žmogui kaip suverenumo subjektui. Todėl straipsnyje vis grįžtama prie klausimų: kas jie, kokie jie ir kokios jų funkcijos?

Svarbu paminėti, kad Smetona paliko nemažai tekstų, iš kurių galime bandyti nustatyti jo politinės minties raidą. Tyrimui pasirinkti jo tekstai spausdinti laikraščiuose „Viltis“ bei „Lietuvos aidas“³, taip pat pasisakymai Lietuvos Taryboje. Analizuojami „Lietuvos aide“ 1917–1918 metais publikuoti Klimo tekstai, atsiminimų knygos, dienoraščio užrašai bei keletas pasisakymų Lietuvos Taryboje. Krikščionio demokrato Stulginskio požiūris ir pasisakymai skelbiami laikraštyje „Tėvynės sargas“, kurio redaktorius jis buvo nuo leidimo pradžios 1917 metų gruodžio 29 dieną, taip pat jo atsiminimuose bei Lietuvos Tarybos pranešimuose. Pažymėtina, kad Stulginskis nepaliko daug tekstų. Kairiųjų laikraštyje „Darbo balsas“ analizuojama Lietuvos socialdemokratų partijos ideologo ir vadovo (Ilgūnas 2002: 7) Kairio (Tumasonio) politinė mintis. Šis laikraštis pradėtas leisti 1917 metų lapkričio 15 dieną, o savaitraščiu tapo 1918 metų vasario mėnesį. Taip pat analizuojami Kairio pasisakymai Lietuvos Taryboje. Nagrinėjant Domaševičiaus politinės minties raišką suverenumo klausimu remiamasi jo tektais, skelbtais „Darbo balse“, pasisakymais Vilniaus konferencijoje 1917 metais, dokumentais, laiškais. Taip pat atkreipiame dėmesį, kad politiniai veikėjai neretai rašė prisidengdami slapyvardžiais. Informacija apie slapyvardžius gauta iš epaveldas.lt duomenų bazės.

Analizuojant penkių veikėjų politinę mintį remiamasi ir antriniais šaltiniais: istorikų darbais (Eidintas 1990, 1995, Ilgūnas 2002, Lopata 1996, Bukaitė 2018) bei analizuojamų asmenų artimųjų, bendražygių prisiminimais. Antriniai šaltiniai

³ Vokiečiai, užėmę Lietuvą (1915 metais), sustabdė visą lietuvišką spaudą. Vėliau leido patys lietuvių kalba laikraštį „Dabartis“, kuris, pasak Klimo, „buvo nutolęs nuo lietuviškų reikalų“ (Klimas 1990: 129). Tik 1917 metais buvo gautas leidimas leisti Vilniuje „Lietuvos aidą“.

atskleidžia kontekstą, biografinius ypatumus, suteikia objektyvumo vertinant politinių veikėjų politinę mintį ir jos potekstę.

Tyrime remiamasi dviem teorinėmis prieigomis: intelektinės minties istorija, leidžiančia nagrinėti skirtingas idėjų raiškas tam tikromis aplinkybėmis, ir sąvokų istorija, kuri pasitelkiama analizuojant suverenumo sąvokos turinį XX amžiaus pradžios lietuvių politinių veikėjų kalbose. Tiriant suverenumo idėjos formavimąsi ir raišką penkių politinių veikėjų pasisakymuose, skiriamos keturios kategorijos: susitapatinimas su konkrečia bendruomene, vienybė siekiant bendrų tikslų, apsisprendimo principas ir suverenas.

SUVERENITETO TURINIO KATEGORIJOS: ŠIUOLAIKINIO AKADEMINIO DISKURSO IŠRAIŠKOS

Pirmoji kategorija – *susitapatinimas su konkrečia bendruomene* (angl. *self-identity, self-identification*). *Susitapatinimas su* yra sunkus filosofinis, kultūrinis, psichologinis klausimas, susijęs su tradicijomis. Susitapatinti su bendruomene – tai suvokti, kad žmogus yra dalis to, kas atitinka jo pasaulėžiūrą. Susitapatinimas gali vykti per religinę, vienos idėjos, etninę, regioninę, kultūrinę, kalbinę, papročių, statuso prizmę. Mums svarbiausia, kad šis susitapatinimas yra politinis. Jo esmė yra ta, jog individas įsitraukia į tam tikros politinės-tautinės bendruomenės veiklą ir gyvenimą. Arvydo Šliogerio teigimu, tauta atsiranda iš tautinę savimonę susiformavusių individų sąmonės. Pati tauta yra sąmoningų, t. y. laisvų ir mąstančių, individų junginys. Aukščiausia tautinės savimonės forma yra politinė savimonė (Šliogeris 1990: 154, 156), kuri turėtų suformuoti politinę suverenią tautą, turinčią savo valstybę. Todėl, steigiant suverenitetą (ar norint apsaugoti bendruomenę nuo negatyvių išorinių intervencijų), būtinas ryšys tarp individo ir bendruomenės, būtina, kad susiformuotų žmogaus savimonė, kurioje jis save imtų suvokti kaip konkrečios bendruomenės veikėją ir kūrėją, o ne vien kitų valios vykdytoją. Galiausiai susitapatinimas su konkrečia bendruomene įvyksta atskyrus „draugus“ ir „priešus“. Taip, pasak Carlo Schmitto, atsiranda politiškumas, kurio šviesoje formuojasi politinio suverenumo poreikis. Siekiant nustatyti „priešą“, jį reikia patirti kaip grėsmę tautos gyvasčiai. Schmittas teigė, jog aukščiausias politiškumo taškas yra tada, kai „priešas“ yra aiškiai suvokiamas kaip priešas (Schmitt 2007: 67). O „draugai“, priešingai, dalijasi įsipareigojimais ir susitapatina su kitais „mes“ anapus privataus gyvenimo dėl bendro tikslo. „Mes“, kaip rašė Reinhartas Koselleckas, konceptualiai suprantamas tik tada, kai „mes“ yra susijęs su kolektyviniu požiūriu kaip „tauta“, „klasė“, „draugystė“ (Koselleck 2004: 85).

Vienybė siekiant bendrų tikslų. Vienybė taip pat yra savivokos funkcija (Roermund 2006: 44–45), ją kuria sąmoningi, susivokę ir susitapatinę su konkrečia bendruomene individai. Bendruomenės egzistavimą palaiko tikslas (tiriamuoju atveju tai – suverenios valstybės įsteigimas). Tikslas yra bendra valia, ketinimai ir lūkesčiai, kuriais turime patikėti. Kaip teigia Bertas van Roermundas, tai abipusis reagavimas, išipareigojimas bendrai veiklai, taip pat abipusei paramai bendroje veikloje, aktyvus dalyvavimas įstatymo leidyboje. Veikėjai, įsitraukę į bendrą veiksmą, kuria vienybę (Roermund 2006: 46). Tačiau pirmose suverenumo formavimosi stadijose vienybės ir tikslo turinį formuoja tam tikra žmonių grupė (įprastai – intelektualai, politiniai veikėjai, kurie reprezentuoja šią „įsivaizduojamą“ vienybę). Nors jiems bendruomenė dar nėra suteikusi mandato (Loughlin 2006: 113), tačiau be šios grupės žmonių negali atsirasti jokia valstybė ir joks suverenumas. Vėliau įsitraukia kiti susivokę individai ir sudaro kritinę masę priimant apsisprendimą. Taip kuriamas liaudies (žmonių, tautos) suverenumas – vienybė iš daugybės (Lindahl 2006: 95).

Apsisprendimo principas. Šioje politinio suverenumo raidos stadijoje kalbama apie politinį apsisprendimą, t. y. iki tol, kol įgauna konstitucinę išraišką. XX amžiaus pradžios mąstytojai akcentuoja, kad pirmiausia apsisprendžiama politiškai, nes teisė negali atspindėti tikrosios suvereniteto galios ir valios⁴, teisė galią ir valią tik realizuoja per įstatymą, kurį galima keisti. Teisinis suverenitetas yra dirbtinis, politinis – gyvas ir įsteigiamas (dažniausiai) per jėgą (per revoliuciją) (Lansing 1914: 65, 67). Kaip pabrėžia Hansas Lindahlis, skirtumą tarp paprasto suverenumo ir liaudies (žmonių) suverenumo atspindi apsisprendimas (Lindahl 2006: 107). Esant paprastam suverenumui sprendžia kažkas vienas ar keletas, o esant liaudies – žmonės. Jie nori, gali ir turi teisę apsispręsti dėl savarankiško būvio, dėl politinės santvarkos arba dėl to, kas juos valdys. Pasak Schmitto, tauta kaip „amorfinė formuojanti galia“ gali keisti savo formą ir gali toliau leisti gyvuoti naujai politinei formai. Ji turi visišką politinio apsisprendimo laisvę (Schmitt 2008: 129). XX amžiaus pradžios mąstytojas Haroldas Laskis suverenumą apibūdina ne kaip absoliučią ir besąlygišką galią, o kaip hierarchinį reiškinių, dėl kurio sutaria grupė žmonių, esant reikalui, atsižvelgiama į jų nuomonę ir pastabas, siekiama pritarimo. Vienas žmogus besąlygiškai negali interpretuoti ir nuspręsti už valstybę bei jos suverenumą (Laski 1917: 12–14). Įsigali pliuralistinis požiūris. Tačiau su tokiu požiūriu į suverenumą, kuris prieštarauja klasikinei Jeano Jacques'o Rousseau paskelbtai doktrinai, nesutinka Normanas Wilde'as, nes vadovaujantis pragmatine ir pliuralistine pasaulėžiūra suverenumas

⁴ Schmittas kvestionuoja teisės viršenybę prieš politinio suverenumo galią, nes suvereno sprendimas esant išimtinai padėčiai gali suspenduoti teisę (pavyzdžiui, konstituciją). Tik tas, kas turi neribotą valdžią, gali spręsti susiklosčius tokiai situacijai. Schmittas rašė: „Tačiau išimtinė padėtis visada yra kas kita nei anarchija ir chaosas, teisine prasme vis dar egzistuoja tvarka, nors ne teisėtvara. Valstybės egzistencija čia įrodo savo neabejotiną pranašumą prieš teisės normos galiojimą. <...> Išimties atveju valstybė suspenduoja teisę pasitelkdamą, kaip sakoma, savisaugos teisę“ (Schmitt 2014: 36).

priklauso nuo bendrų interesų, atstovaujamų tam tikros grupės. O tai reiškia jis nėra aukščiausia galia ir juo galima manipuliuoti. Apsisprendimo valia padalijama tarp skirtingų institucijų (Wilde 1919: 658–665).

Suverenas. Suverenumo steigimo momentu svarbu nustatyti, kas yra suverenas, kas spręs ne tik Schmitto apibrėžtos išimtinės padėties atveju, bet ir einamuosius politikos reikalus. Pirmiausia tradicine prasme suverenas yra paremtas autoritetu ir galia. Suverenas valdo, priima sprendimus, atstovauja ir priverčia paklusti laisva valia. Tačiau jau XX amžiaus pradžioje kuriantis naujoms valstybėms, revoliucijų ir demokratijos idėjos sužydėjimo laikotarpiu pradedama iš naujo ieškoti suvereno vietos, bandoma identifikuoti jo funkcijas. Daug diskutuojama suvereno ir vidinio suverenumo klausimais siekiant nustatyti žmogaus, tautos (žmonių), valstybinių institucijų santykį su suverenumu, ieškoma tikslesnio apibrėžimo, praktikos ir mąstymo dermės. Net ir XXI amžiuje mūsų liaudies (tautos) suverenumo nežinome, kas yra tas „jis“, galintis pretenduoti būti suverenu (Kahn 2011: 2). Liaudies suverenumo asmeniui, institucijai ar kitam dariniui mes sukuriame lojalumo foną, tam tikrą veikimo schemą, kuri pasikeitus aplinkybėms gali kisti.

Taigi straipsnyje per aptartas kategorijas bus analizuojama suverenumo idėja. Normatyvine prasme pati idėja savaime nėra nei „gera“, nei „bloga“, nei „gelbėjanti, nei pražūtinga“. Vis dėlto idėja priklauso nuo asmenų, kurie ją skelbia, jų tikslų, norų ir vilčių.

APLINKYBIŲ ĮTAKA: TARPTAUTINĖS APLINKYBĖS – IDĖJOS IR KLIŪTYS JŲ RAIŠKAI

Šioje dalyje bus trumpai aptartos politinės idėjos, taip pat tarptautinės ir vidinės aplinkybės, padėjusios arba (ir) kliudžiusios formuotis Lietuvos politinio suverenumo minčiai ir veiksmui: Pirmasis pasaulinis karas ir okupacija, tautų apsisprendimo teisės idėja, konvencijos, galinčios susaistyti besikuriančią Lietuvos valstybę su Vokietija, karo pabaigos rezultatai. Pasak Quentino Skinnerio, „geriausias būdas <...> pripažinti, kad mūsų idėjos yra „atsakas į tiesiogines aplinkybes“ yra tyrinėti ne tekstus savaime, bet greičiau „kontekstus, kurie jas paaiškina“ (Skinner 1969: 39). Žinoma, egzistuoja abipusis priežastingumas. Kaip teigia Skinneris, „socialinis kontekstas padeda atsirasti ir keistis idėjoms, bet idėjos savo ruožtu gali padėti atsirasti ir keistis socialiniams kontekstams“ (Skinner 1969: 42). Tai reiškia, kad vienos krypties priežastingumo nederėtų ieškoti.

Pirmasis pasaulinis karas ir okupacija. 1915 metų rugsėjo mėnesį vokiečiai žygiavo Vilniaus gatvėmis. Kasdienybė tapo privalomieji sunkieji viešieji darbai, rekvizicijos, suėmimai, trėmimai, priverstinio darbo stovyklos, lietuvių kalbos

niekinimas, spaudos ribojimas ir t. t. Situacija ėmė keistis 1917 metų rugsėjo mėnesį, kai Vilniuje buvo sušaukta Lietuvių konferencija, kurios metu suformuota Lietuvos Taryba, įgaliota siekti nepriklausomybės.

Lietuvos išorinis suverenumas glaudžiai susijęs su *tautų apsisprendimo teisės* idėja. Ši idėja plito tiek Vakarų pasaulyje (Woodrow Wilsonas), tiek Rusijoje (Vladimiras Leninas), bet interpretacijos buvo skirtingos. Wilsonas, kaip teigia istorikas Jörgas Fischas, šią sąvoką pirmą kartą panaudojo 1915 metais trečiame metiniame pranešime „Mūsų politinė vienybė ir apsisprendimas“, kuriame „apsisprendimą“ apibūdino kaip kiek įmanoma demokratiškesnę „savivaldą“, kai tauta valdo pati save (Fisch 2015: 132–133). Jis tikėjo, kad tautybė yra greičiau savimonės (susipratimo) ir mąstymo dalykas, o ne institucinė ar fizinė savybė. Niekas negali duoti jai impulso, tik jos idealai. Tačiau mintys turi būti išreikštos kalba. Tik kalbos susieta bendruomenė gali turėti bendrą mąstymą ir požiūrį vienybę. Pokario taikos susitarimuose kalba turėjo būti „tautybės testu“ (Heater 1994: 26). Jis aiškino: „kad taika turi remtis tautų teisėmis, o ne Vyriausybių teisėmis, – didelių ar mažų, silpnų ar galingų tautų teisėmis – jų lygiomis teisėmis į laisvę, saugumą ir savivaldą“ (Heater 1994: 32). Lenino propaguota tautų apsisprendimo teisė rėmėsi proletariato revoliucija, tauta ir tautinių valstybių atsiradimas nebuvo tikslas, o buvo tarsi priemonė jam pasiekti. Kiekvienos tautos – tiek pavergtųjų, tiek pavergtosios – darbininkai turi vieningai siekti proletariato politikos, tad apsisprendimo teisė turi būti siejama su darbininkų klase (Lenin 1969a: 257–320). Marksizmo-leninizmo ideologijoje tautų išsilaisvinimas tėra tik pereinamoji fazė į visų tautų savanorišką susiliejimą: visų tautų proletariatų susivienijimas turėtų sulieti ir tautas (Lenin 1969b: 259–260), t. y. tautų neturi likti.

Trečias dėmuo, kuris lietuvių politinės minties skleidėjams kėlė daug diskusijų, samprotavimų ir minčių, buvo *konvencijos*, užfiksuotos 1917 metų gruodžio 11 dieną Lietuvos Tarybos deklaracijoje. 1917 metais tarp Lietuvos ir Vokietijos vyravo paternalistiniai santykiai. Vokietija siekė Lietuvą susaistyti muto, karine, susisiekimo ir pinigų konvencijomis apeliuodama į „globą“ ir manipuliuodama „nepriklausomybės“ korta bei, kaip teigia Raimundas Lopata, žadėdama kultūrinę autonomiją (Lopata 1996: 125). Šiandien taip pat žinome, kad suverenumą vokiečiai ketino apriboti palaipsniui per konvencijas: „prieita prie išvadų, kad Pabaltijo valstybių suverenumo apribojimo laipsnis bus nustatytas palaipsniui sudaromomis sutartimis, kurias inicijuos atskiros valstybės“ (Gimžauskas 2006: 294–299). Taip pat svarstyta neprileisti lietuvių prie vyriausybės darbų, jiems paliekant veikti per Tarybą, vykdydiančią savotiško parlamento funkcijas.

Ketvirta išorinė sąlyga – *karo pabaigos rezultatai*, kai Vokietija 1918 metų lapkričio 11 dieną pasirašė paliaubas su Antantės šalimis – taip pat turėjo įtakos suverenumo idėjai ir jos praktinei raiškai. Nutrūko kalba apie konvencijas, Lietuvai atsirado galimybė praktiškai įgyvendinti savo suformuotą suverenumo modelį.

LIETUVIŲ POLITINĖ MINTIS: SMETONA, KLIMAS, STULGINSKIS, KAIRYS, DOMAŠEVIČIUS

Susitapatinimas su konkrečia bendruomene. Susitapatinimas su konkrečia bendruomene prasideda nuo savivokos ir susipratimo. Iš ankstyvų Smetonos tekstų „Vilnyje“ matyti, kad XX amžiaus pradžioje „lietuvių tauta nėra atgijusi ir susipratusi. Lietuvos pakraščiai tebėra apmirę“ (Smetona 1990: 13). Todėl Smetona imasi tautos budintojo, savotiško gelbėtojo-mesijo vaidmens. Panašiai teigia ir Klimas, nors „Didysis Vilniaus Seimas jau buvo politinė manifestacija, kurios atgarsiais atkuto masėse tautinė lietuvių savimonė“ (Klimas 1990:16), nemažai lietuvių 1917 metais dar nėra visiškai tautiškai susipratę, jie savęs nelaiko politinės bendruomenės dalimi. Ypač daug problemų kyla su Lietuvos pakraščiais, valstiečiais:

Tamsus, neapšviestas, suvargęs rankpelnis, kuriam kasdieniai reikalai daugiau rūpėjo ir terūpi, nekaip tautinės dvasios auklėjimas, tų svetimų kalbų ir svetimos valdžios įtakoję dažnai darėsi svetimam tyrinėtojiui neįminama mįslė. Kurios jis tautos? – tas klausimas tam žmogui vargu ir be suprantamas.⁵ (Klimas 1917g)

Šie individai greičiau susitapatina su religine katalikų bendruomene nei tauta: „kad jis Katalikas, kad jis ne koks svetimas atėjūnas, bet čiabuvis – tatai yra jam daug aiškesnės ir realingesnės sąvokos“ (Klimas 1917f). Problemų kyla ir dėl sulenkėjusių bajorų. Skirtumas tas, kad Klimas viliasi, jog vieną dieną jie atsigręš į savo protėvių kalbą bei kultūrą ir prisijungs prie lietuvių tautos bendruomenės: „ir kol mes dar tikime žmogiškąją sąmone, apskritai, tol mes tikėsime ir jos apsisireiškimu mūsų tautos kilimo sulenkėjusioje arba, tikriaus, lenkiškai bekalbančioje bajorijoje – šviesuomenėje“ (Klimas 1917f).

Priešingai, krikščionims demokratams atstovaujantis Stulginskis liaudį suvokia kitaip. Jis teigia:

Lietuvių tautos branduolys ir vyriausioji jėga yra jos liaudis, valstiečiai darbininkai. Juk tai valstietis apgynė anąsyk savo gimtąjį raštą. <...> Lietuvis valstietis išlaikė taip pat ir bočių prisirišimą prie savo tikybos. <...> Vyriausioji dėka jam, kad šiandien vėl šauniai iškilo Vyčio vėliava. Jis tai, vienoje rankoje laikydamas žagrę, antroje laikė ir dabar tebe-laiko aukštyn iškėlęs tą vėliavą. (Stulginskis 1917)

Stulginskio įsitikinimu, šis luomas labiausiai linkęs mokytis ir kurti tvarią lietuvių bendruomenę.

Kas gali tapti bendruomenės nariais?

Pirmiausia Smetona ir Klimas svarsto, kas yra susivokęs lietuvis. „Susivokusį“ ir aktyviai veikiančią, jų manymu, buvo mažai, dauguma lietuvių savęs kaip tautos nesuvokė – veikiau kaip religinės bendruomenės narius. Smetonai kilo mintis, kad

⁵ Straipsnyje citatose palikta autentiška kalba, nekoreguota nei žodžių rašyba, nei skyryba.

tai reikšmingas veiksnys, kurio pagalba būtų galima lietuvius įtraukti į tautinę-politinę bendruomenę, kuri turi bendrą praeitį, bendrą tikslą (Smetona 1990: 13, 35). Katalikų bažnyčia – tai pamatas, ant kurio įmanoma statyti tvirtus „tautos namus“, tačiau tai nereiškia, kad tautybę galima tiesiogiai sutapatinti su katalikybe, kaip tai bandė padaryti lenkai, arba kad tautybė turi paklusti katalikybei. Tai esą daug platesnė ir fundamentalesnė sąvoka negu tautybė, apimanti ne tiek teisinę pusę ar valstybės valdymą, kiek moralinį (dorovinį) susivokimą (Smetona 1990: 30–43). Krikščionys demokratai taip pat pripažįsta, jog „katalikybė yra stipriausias pamatas, ant kurio atsistoję tegalėsime tinkamai plėtoti savo pajėgas ir statyti sau laimingos ateities rūmus“ (Stulginskis 1917). Katalikybė – moralės sergėtoja, kurios principais turi būti ne tik įsteigtas suverenumas, bet ir palaikomas ateityje. Bet Bažnyčios pamatas dar neatsako į klausimą, kas yra lietuvis, su kuo turi susitapatinti ir ką suvokti? Smetona į šį klausimą bando atsakyti istoriškai, kalbėdamas apie patirtį ir suvokimus. Jis brėžia tokią schemą: ankstesnis suvokimas – lietuvis tas, kas gimė Lietuvoje; kitas – lietuvis yra lenkas, tik truputį kitoks nei lenkų žemės pilietis; galiausiai atsiranda naujas lietuvių tipas iš valstiečių luomo, priešingas sulenkėjusiems bajorams (Smetona 1990: 43–44). Šie inteligentai, išėję iš valstiečių luomo, yra susivokę individai, kurie buriasi į bendruomenę, nors kol kas tik abstraktiems tikslams. Stulginskis tiki valstiečių luomu, iš kurio „kelia čionai skina lietuviai inteligentai“ (Stulginskis 1918c), t. y. liaudis ir valstietija yra susivokusio lietuvių ir bendruomenės šaknis, inteligentijos šaltinis, kurie ateityje nuveiks didžius darbus. Antras bendruomenės susikūrimo pamatas – etninė tauta. Krikščionių demokratų vadovas buvo įsitikinęs, kad tik bendri papročiai, patirtys, kalba gali suburti bendruomenę. Jis rašė: „tautybės išlaikymas yra tai gyviausias kiekvienos tautos dalykas“ (Stulginskis 1917). Vadinasi, pagrindiniai bendruomenę kuriantys elementai yra katalikybė, tauta ir valstietiška būtis.

Klimas užduoda tą patį klausimą, svarsto ir taip argumentuoja:

Ką reiškia tautinis apsisprendimas tamsiam, nemokytam, užguitam Vilniaus gubernijos valstiečiui? Ar gali jis liuosai, rimtai ir sąmoningai atsakyti į tokio apsisprendimo klausimą? Ar nesupras jis to klausimo saviškai ir ar nepasakys, jog jis nori palikti Rusijoje, nes ten kadaį buvo lengviau gyventi ir ne tiek buvo bėdų ir sunkenybių, kaip dabar šiapus fronto? Arba jeigu jis tenorės palikti čia jau geru kataliku ir geros katalikybės vardu, kaip yra įmokytas ir papratęs, pasisakys norįs būtų „madingu lenku“? Ar galima toks „apsisprendimas“ imti rimtu pagrindu ilgiem amžiams tautos likimą sprendžiant?⁶ (Klimas 1917g)

Šie „nesusipratę piliečiai“ tokie yra dėl socialinių ir istorinių priežasčių. Klimas brėžia ribą tarp praeities bendruomenės ir ateities, t. y. perspektyvos, paremtos lūkesčiais: „lietuviai ir lenkai: iš praeities mes čia neištrūksime, nes tik iš jos

⁶ Apie tai, kad liaudis nepajėgi tautiškai apsispręsti rašė ir kituose laikraščio „Lietuvos aidas“ numeriuose (Klimas 1917h, 1918a).

tegalime eiti į ateitį. Bet praeities gyvenimas yra taip mums nulemtas, kad kaip tik ateities angoje mes norime nuo tos praeities atsiliuosuoti“. Kaip teigia Koselleckas, praeities ir lūkesčių erdvės negali egzistuoti viena be kitos. Atmintis ir viltis sukuria vidinį ryšį tarp praeities ir ateities. Lūkesčiai atsiriboja nuo patirties, kiek tik gali (visiškai negali), taip atveriami nauji lūkesčių horizontai per pažangą ir kaitą – ateitis bus kitokia nei praeitis, ir geresnė! (Koselleck 2004: 257). Klimas siūlo atsiriboti nuo praeityje susiformavusios ir lietuvių įtraukusios lenkiškosios bendruomenės, priešinantys jų įtakai ir valiai, tačiau ją prisimenant kaip pamoką, kaip traumą, kaip skaudžią patirtį.

Taigi ir Smetonos, ir Klimo požiūris į liaudį buvo pragmatinis ir paremtas jų patirtimi. Kitą patirtį turėjo Stulginskis, kuris pats buvo kilęs iš valstiečių šeimos. Kaip teigia Mykolas Krupavičius, jis, „agronomas – kumečio sunūs gerai pažino liaudį, jos psichologiją, kelius prie jos prieiti“ (Krupavičius 1947: 65). Jis pasitikėjo valstiečiais ir buvo įsitikinęs, kad jie pajėgūs tautiškai ir valstybiškai susivokti, kad jie puikiai supranta, kas aplink vyksta ir jų neapmulkinsi (Stulginskis 1980), todėl „jis [valstietis – A. D. ir L. M.] būsimoje atstatomoje Lietuvoje turės įgauti teisingai jam priderančią vyriausiąją reikšmę“ (Stulginskis 1917). Ši liaudis nėra tamsi, ji veržiasi šviestis, tačiau jai būtina padėti steigiant mokyklas, kuriant palankią valstiečiams švietimo sistemą (Stulginskis 1918a).

Antra, nepaisant skirties tarp luomų, Smetonai bene svarbiausias bendruomenės susikūrimo veiksnys, siejantis individą su ja, yra kalba (Smetona 1990: 44, 45, 105, 106). Kalba, kaip ir Wilsonui, išreiškia mintį, ji „yra viršuja sielos žymė kuria pareiškiami tai, kas yra mūsų viduje, kalba yra forma, be kurios negali pasirodyti savotiška tautinė mintis“ (Smetona 1990: 45). Kalba yra svarbiausia lietuvių ypatybė, susivokęs lietuvis privalo kalbėti savo gimtąją kalbą ir nesibaimindamas reikšti ja savo idėjas. Bet Klimui susipratimas ir susitapatinimas įvyksta ne tik per kalbą, t. y. tautinės ribos nustatomos ne vien pagal tai, kiek ir kur žmonių kalba lietuviškai. Klimas rašė:

Turime be abejo įsipareigoję, kad savojoje vartojamoje kalboje tautą sujungia į savitą ypatingą bendrovę, tačiau „savita, atskira tauta gali imtis svetimos kalbos ir betgi išlikti visiškai atskira, savarankiška kitų tautų tarpe. <...> Neseniai, ypačiai atgimimo metais ir šiandien mes matome Lietuvoje žmonių, kurie nemokėjo ar nemoka lietuviškai, yra mūsų tikrieji, kartais karšti tautininkai ir savo atgimstančios tėvynės reikalų rėmėjai. (Klimas 1917e)

Klimas apie tai svarsto ir kituose to paties laikraščio numeriuose (Klimas 1917f, 1918d). Jis realistiškai suvokia Lietuvos situaciją: kalbančių lietuviškai buvo likę mažai, todėl jis susirūpinęs, ar gali kalba lemti etninės tautos suverenumo siekį? Tada tai reikštų, kad tauta išnyko arba liko tik nedidelė jos dalis ir pats suverenumas praranda prasmę. Jis pabrėžia, jog tai „nėra būtinoji tautos buvimo arba

tautinio apsisprendimo sąlyga“ (Klimas 1917f). Todėl dabar svarbiausias yra kultūrinis susipratimas ir susitapatinimas (per būdą, dainas, papročius, tikėjimus ar prietarus, „našysta“, išvaizdą (Klimas 1917g)), bendros praeities ir ateities suvokimas: „čia kartais svarbi yra ypatinga sąmonė, praeities suauklėtoji kultūros lytis ir savitas ateities plėtojimo siekimas. Ir, būtent, ta etnografinio dėsnių reikšmė dera sąmoningai šviesuomenei“ (Klimas 1917e). Bet taip pat jis akcentuoja, kad „ateityje, mūsų gyvatai savarankiškai klestint, tas kelias, be abejonės, turės suvesti į vieną kultūros ir kalbos bendrovę visus tikruosius mūsų tautos narius, kurie yra mūsų žemėje gimę, iš mūsų tautos kilę ir jos yra išmaitinti-išauklėti“ (Klimas 1917f).

Galima teigti, kad ne tik XIX amžiaus paskutinį ketvirtį, kaip teigia profesorius Algimantas Valantiejus, bet ir aptariamuoju laikotarpiu kalba nebuvo itin ryški istorinės aplinkos dalis. Sociologiniu požiūriu kalba vis dar buvo atsitiktinai susijusi su nacionalizmu (Valantiejus 2001: 22). Tik vėliau kalba pradėta laikyti svarbiausia bendruomenės identiteto dalimi.

Trečias svarbus klausimas tiek Smetonai, tiek Klimui, kokia teritorija apsiriboja Lietuva, kurioje vietoje lietuviai kaip tauta turi telktis. Smetona 1917 metų rugpjūčio mėnesį Organizaciniame komitete lietuvių suvažiavimui sušaukti kalbėjo:

Dabar gi mes norime nepriklausomybės. Bet kokia ta nepriklausoma Lietuva? Dabar sakome etnografinė. Bet tai ne vienodai suprantama. Vieni reikalauja trijų gubernijų; kiti stato pamatan tik vartojamos kalbos principą; yra kurie nori priplakti ir kaimynes tautas, bet kurias? Tikriausias išrišimas yra etnografiniai-tautinis. (Eidintas, Lopata 1991: 43)

Smetona realistiškai mato Lietuvos teritoriją. Jis ne viename savo tekste (Smetona 1990: 44, 49, Eidintas, Lopata 1991: 46) pabrėžia, kad istorinė Lietuva neįmanoma (nebe 6 gubernijos), galima tik etnografinė (3 gubernijos, kur dar kalbama lietuviškai). Klimui bendruomenė susiburia vadovaujantis „etnografiniu dėsniu“, t. y. etninė tauta:

Mes žinome, jog etnografinis dėsnis yra tai, kitaip tariant, tautinis dėsnis. Vadinas, juo vaduodamies, mes statome pirmon eilėn tos ar kitos žmonių grupės reikalus, kaippo tam tikros tautos reikalus. <...> Mes tuo būdu ieškome savo tautai tiesiog žmoniškų gyvybės ir plėtojimosi sąlygų. (Klimas 1917d)

Taip pat jis pabrėžė kalbėdamas Lietuvių konferencijoje apie suverenios Lietuvos teritoriją, kad „pamatinis mūsų principas – etnografinis“ (Eidintas, Lopata 1991: 108). Šiuose epizoduose ryškėja etninio suverenumo tikslas.

Kairys ir Domaševičius, būdami socialdemokratai, individo susitapatinimą su konkrečia bendruomene matė kitaip, per savo ideologines nuostatas. Priešingai nei Klimo ar Smetonos tautiškai susipratusi inteligentija ir šviesuomenė, Kairio bendruomenė yra politiškai susipratusių darbo žmonių sambūris, jį ir yra Lietuvos

laisvės gynėjai bei kovotojai (Kairys 1918d)⁷. Bendruomenės nariais gali tapti darbo žmonės: darbininkai, valstiečiai, beturčiai. Tai masė žmonių, kurie yra išsibarstę ir dar iki galo nesuvokę savo tapatybės bei priklausomybės. Socialdemokrato ideologo mesianistinis tikslas buvo sujungti šiuos žmones į didelę kovojančią už savo teises bendruomenę, atvesti juos į mąstymo išlaisvinimą. Išsilaisvinimas svarbus ne tiek etninei tautai, kiek proletaro klasei. Domaševičius nebuvo toks radikalus apibrėždamas bendruomenės narius. Jos nariais galėjo būti darbo žmonės, varguomenė ir inteligentija. Pats Domaševičius, kilęs iš bajorų giminės, kaip mokslo žmogus susižavėjęs naujomis to meto socialinėmis ir politinėmis idėjomis, palaikė darbininkų klasę ir jos siekius, gailestingai bei supratingai žvelgė į varguomenę ir darbininkus. Jis pats tapatinosi su vargo prislėgta visuomene. Gailestingumo vedinas ir norėdamas būti arčiau jos vargų, geriau juos pažinti, pasirinko mediko profesiją (Domaševičius 1920). Jo darbas sudarė galimybes kalbėtis su žmonėmis ir įtikinėti burtis į proletariato bendruomenę.

Jei Klimui ir Smetonai susitapatinimas su etnine ir kalbine bendruomene, o Stulginskiui ir katalikiškumas bei valstiečių indėlis buvo pagrindas steigti suverenumą ir apsibrėžti teritoriją, tai Kairio pozicija buvo kitokia. Galima teigti, kad analizuojamu laikotarpiu į etninę tautą jis žvelgė nepatikliai. Viena vertus, matydamas visuomenės gyvenimą, papročius ir kalbėsenos įpročius, tautos jis (kaip, beje, ir Klimas) nesieja su kalba. Kairys pripažįsta, kad „daugelyje vietų žmonės nežino, kas jie per vieni: lenkai ar gudai. Tokiose vietose žmonės net kalbos žvilgsniu nėra nusistatę: esama ištisų parapijų, kuriose tėvai tebekalba lietuviškai, vaikai ima kalbėti gudiškai ar lenkiškai“ (Kairys 1918a).

Socialdemokratas tautos sampratą su etnografinėmis ribomis sieja irgi nenoriai. Domaševičius visgi kalba abstrakčiau: nors nustatant bendruomenės gyvenamas ribas etninė tauta, paremta kalbos principu, nėra svarbiausias kriterijus, tačiau esamomis aplinkybėmis gali būti svarbus. Jis rašė:

Jei net reiktų pasilikti Lietuvos valstybei tik etnografinėse ribose, t. y. tuo plotu, kur gyvena žmonės kalbantieji lietuviškai, tai ir tuomet Lietuva turėtų apie 70 000 kv. kl., o jos gyventojai sudarytų 8 milijonus žmonių su viršum. Tokiu būdu, įsižiūrėję į mūsų tėvynę, matome, kad ji nėra nei permaža nei permenka, kad sudarius atskirą valstybę. (Domaševičius 1918a)

Antra vertus, būtent tautiškumas Kairiui kelia pavojingą konfliktą. Jis rašė:

Tautinė kova tai Lietuvos opiausias šiandien šašas, kurio negalima ne iš vienos pusės paliesti, kad bent kas nesušuktų ne savo balsu, kaip skriaudžiamas. <...> Tautinė kova iš inteligentų tarpo persimetė laikraščiuosna, iš dvarų ir klebonijų įsilaužė bažnyčion, padarius iš meilės Dievo namų keršto sūkurį ir tautiniai-politiško mainikavimo vietą. Tautinės

⁷ Kairys pasirašė slapyvardžiu Vic.

neapykantos jausmas dažnai nustato pas mus visą žmogaus veikimą, ne tik leidžia, bet ir stumia jį daryti tokius darbus, dėl kurių jis pats savęs nesikęstų, jei vadinamas patriotizmas ir „tautos labas“ pakuštomis neramintų subijurusios sąžinės balso. (Kairys 1918a)

Šis konfliktas labiausiai kenkia darbo žmonėms ir varguomenei bei jų tikslams. Tai reikėtų, kad tautinės kovos prieštarauja demokratijos principams, esą jos ne socialdemokratų reikalas, atitraukiančios dėmesį nuo socialinių kovų, nuo galimybės liaudžiai dalyvauti valdant valstybę. „Darbo žmonės“ pavirsta tautos antipodu. Bendruomenė remiasi ne bendra kultūra, kalba, religija, tradicija, o veikla, socialine padėtimi, todėl svarbiausias yra klasinis susivokimas. Riboti tautiškumą Kairys siekia ir praktiškai. 1917 metais Organizacinio komiteto lietuvių suvažiavimui šaukti susitikimo metu, priimant rezoliuciją dėl Lietuvos siekių, kurią pateikė Klimas, iš jos norėta pašalinti žodžius, susijusius su „tauta“ ir „tautiškumu“: „vietoj „lietuvių tauta“ įdėti „Lietuva“. Etnografinės ribas susieti su jau priimta rezoliucija dėl ekonominių ryšių. <...> Sakinyje „tautinės politikos motyvą“ išmestas žodis „tautinės“ (Eidintas, Lopata 1991: 51–52). Atrenkant dalyvius į Vilniaus konferenciją, Kairys tautiškumą kaip kriterijų siekė eliminuoti kalbėdamas:

Į konferenciją ne vien Lietuviai: nereikia laikytis principo, kad tik vien Lietuviai gali dalyvauti konferencijoje. Lietuvos rytuose yra žmonių, kurie nėra pasisakę, kieno jie pusėje. Konferencija jiems duotų progos išdirbti nuomonę. Taigi, tas principas kviešti tik lietuvius – yra nenaudingas ir kenksmingas. Ir pačiam Vilniuje yra žmonių nelietuvių, kurie Lietuvą užjaučia, ir jie būtų naudingi konferencijoje. (Eidintas, Lopata 1991: 62)

Pasak Kairio, visi žmonės turi galimybę tapti bendruomenės nariais, jei jais bus pasitikima ir iš anksto duota proga išreikšti save, leista politiškai veikti. Domaševičiui, priešingai nei Kairiui, tautinis susivokimas buvo svarbus (Mykolo Biržiškos raštas Generalinio štabo viršininkui įteiktas 1927 metų sausio 5 dieną), nors ir ne pats svarbiausias. Svarbiausias ir moraliai aukštesnio lygmens buvo „socializmo klausimas“ (Domaševičius 1920). Pasak Domaševičiaus, bendruomenės nariai – tai tautiškai, socialiai ir demokratiškai susivokę, išsilavinę darbo žmonės, sodiečiai. Galima numanyti, jog Domaševičius svajoja apie vidurinio gyventojų sluoksnio atsiradimą. Tik šis sluoksnis gali siekti savo tikslų – demokratijos ir suverenios Lietuvos.

Kaip minėta aukščiau, susitapatinimas su konkrečia bendruomene įvyksta atskyrus „draugus“ ir „priešus“. Pirmiausia analizuojami politiniai veikėjai nori sukurti savąjį „mes“. Jie svarsto, kokią vietą visuomenėje turi užimti valstietis, darbininkas, sodietis, kitaip tariant – liaudis. Tai yra opus klausimas. Visi suvokia, jog tik ši liaudis sudarys kritinę bendruomenės žmonių masę, kuri turės įtaką suverenumui. Tą patį galima pasakyti ir apie „priešus“ – jie siejami su priešišku kolektyvu. Smetona „Lietuvos aidą“ „Pirmutiniame žodyje“ rašė:

Lietuvos atstatymas visų daugiausiai pareina nuo mūsų pačių susipratimo. <...> Jau iš anksto galime spėti, jog rasis pačių lietuvių tarpe tokių žmonių, kurie nesupras valandos rimtumo ir nenusimanydami ardys darbą; kiti gi, nelietuviai, gimę augę Lietuvoje, bet ne jos reikalus vaikydami, stos skersai kelią, vedantį mus į laisvę. Mums reikia pažinti jų siekimus ir apsaugoti nuo kenksmingų jų darbų ir žingsnių. (Smetona 1917a)

Atsiranda antagonizmas, suvokta tiesa tarp „mes – susivokę lietuviai, siekiantys suverenumo“, ir jie (kiti) – ardantys darbą ir nesusipratusieji, nelietuviai, stojantys skersai kelio. Klimas savo tekstuose taip pat identifikuoja „draugus–priešus“, „mus ir juos“. Draugai – susipratę lietuviai, siekiantys suverenios Lietuvos, priešai („svetimi gaivalai“) – lenkai, rusai ir kiti, priešišškai nusitekę suverenios Lietuvos atžvilgiu. Jis rašė:

Todėl tik „mūsų“ veikėjams tenka būti nepaprastai stiprios dvasios, idant galėtų toje neaiškumoje išverti ir išlikti kartą nustatytame kelyje kovojant dėl savo krašto ateities. Juo labiau, kad net susipratusioji mūsų visuomenės dalis, kartybės pritrūkusi ir bendrojo ūpo spiriama, ima svyruoti ir kelti maišto balsą. (Klimas 1918c)

Kitose vietose taip pat atsiskleidžia koncepcijos „mūsų“ būtinumas (Klimas 1918c). Stulginskis priešų nekonkretizuoja. Priešais įvardija karą, susipriešinimą, tuos, kurie turi priešingus tikslus negu lietuvių tauta: „mūsų tėvynė, Lietuva, graži, turtinga šalis, daug kam ji patinka, daug kas norėtų čionai sau šiltą lizdą susisukti ir <...> mus globoti. <...> Svetimi globėjai globoja daugiau savus reikalus, visados turėdami priešaky kitus, mūsų reikalams visai svetimus, tikslus“ (Stulginskis 1918b), todėl pavojų ne tik lietuvių tautai, jos laisvei, bet ir pačiai jos buičiai netrūksta netgi šiandien (Stulginskis 1917). Kairiui „draugai“ – tai susipratusi darbo liaudis arba jiems prijaučiantys kilmieji, siekiantys suverenios demokratinės Lietuvos be jokių išorinių apribojimų ir sutarčių. Šie žmonės, jaučiantys ir racionaliai vertinantys bendrystę, turi stoti į organizacijas, kurios „duotų mums galimybę eiti ateitin tikrai suderintomis, kietomis eilėmis ir lengviau šalinti iš savo kelio visokias kliūtis“ (Kairys 1917c). „Priešai“ – turtingųjų luomas, siekiantis ir toliau išnaudoti darbininkus, „valstybininkai“, kurie sukraus visą valstybinių reikalų našą ant varguomenės pečių (Kairys 1918c)⁸, lenkų dvarininkai, pati Lenkija, kuri steigia Lietuvoje legionus, Rusijos komunistų valdžia, kuri nori daryti įtaką Lietuvos gyvenimui, į šalį plūstantys anaipol ne „idėjiniai“ bolševikai, bet „sudegęs žmonijos šlamštas“ (Kairys 1918g). Kairiui kliūva ir dešinieji, ypač klerikalai ir tautininkai, tai „taip pat tautos vadai. Prašyti ar neprašyti, jie visur ir visados imasi kalbėti tautos vardu ir ginti tautos reikalus, dažnai bevėlydami pačios „tautos“ neprileisti prie rūpinimos viešu reikalu“ (Kairys 1918a), ir demokratai, kurie „mielu bet gi noru neleistų pačios demokratijos dalyvauti krašto reikalų sprendime“ (Kairys 1917c).

⁸ Kairys slapyvardžiu Kr–is.

Taigi Kairys mato kovą ne tik su išorės priešais, varguomenės priešų daug yra ir valstybėje. Pradžioje atsikračius išorinio priešo, kova nesibaigia, kova turi tęstis viduje. Lietuvos gyventojai, neskirstant jų pagal kalbą, tikėjimą ir lytį, turi išsikvoti lygias politines ir socialines teises. Domaševičiaus įsitikinimu, „priešai“ yra visi tie, kurie trukdo Lietuvos suverenumui, „imperializmas“, ir tie, kurie nusistatę prieš darbo žmones bei jų ugdymą. Draugais gali būti ir kitakalbiai, kurie „neketina dėtis prie Varšuvos“. Tačiau priešų galima rasti ir tarp „savų“, kurie apleidžia rūpinimąsi kalba, darbininkais, liaudimi, Vilniumi (Domaševičius 1918c).

Po Rusijos revoliucijos 1905 metais tiek Smetona, tiek Kairys imasi mesianistinės misijos, bet kiekvienas savaip. Kiti trys elgiasi kukliau: Stulginskis dėl savo žemaitiško būdo ir polinkio labiau veikti nei kalbėti, Klimas – dėl jauno amžiaus, Domaševičius – dėl aplinkybių: tremties, rūpinimosi mokslo draugijos reikalais, knygų leidyba ir kita veikla (Jurginis 2017). Jie pirmiausia kuria skirtingas schemas, kaip įtraukti individą į atitinkamą bendruomenę, kokią savimonę formuoti. Tai liaudies platoniškieji demiurgai. Smetona tai daro per Katalikų bažnyčią, kalbą ir etnografinę teritoriją. Klimo požiūriu individas susitapatinti su bendruomene turi nebūtinai per kalbą, tačiau per kultūrą (dainas, papročius, tikėjimą, prietarus ir pan.). Vėliau tiek kultūra, tiek kalba turi tapti etninės tautos esme. Jie etninės lietuvių tautos pagrindu siekia formuoti Lietuvos suverenumą. Stulginskio įsitikinimu, bendruomenė susiburia per katalikybę, etinę tautą, valstietišką gyvenimo būdą ir darbą bei tautinį švietimą. Kairio individas susitapatina su darbo žmonių, turinčių lygias politines ir socialines teises, bendruomene. Šie žmonės save suvokia ne kaip vienos etninės tautos narius, bet kaip politinę tautą. Esamomis aplinkybėmis etninė tauta Kairiui įgauna neigiamą atspalvį, nes kelia konfliktus tarp žmonių. Kairio bendruomenė yra lietuvių darbininkai ir jiems prijaunanti inteligentija, aukščiau kurios stovi tarptautinis proletariatas kaip kontroliuojanti lygybę ir gerovę institucija. Tačiau jokių būdu tai nėra konkreti šalis kaip Rusija, Lenkija ar Vokietija. Domaševičiui atrodo kiek kitaip: nors tauta yra neišvengiama būtinybė, tačiau socializmas – moraliai aukštesnė idėja. Antras elementas, kuris ištis skiriasi, tai požiūris į žmones. Analizuojant tekstus susiduriama su skirtingomis tikėjimo sistemomis: Klimas su Smetona bijo „prileisti“ varguomenę ir nesusivokusį pilietį prie sprendimų priėmimo; Stulginskis, Domaševičius ir Kairys tiki, kad pasitikėjimas savaime ugdo žmogų. Tačiau klausimas, kur yra žmogaus susivokimo pradžia ir ribos, lieka atviras. Kita vertus, ar Kairio liaudis, susivokusi kaip darbo žmonių klasė, gali apsispręsti dėl Lietuvos kaip suverenios valstybės? Gal kaip tik veda į jos išardymą ir kuriama „viršvalstybinė“ darbininkų organizacija? Gal tautinė neapykanta, kurios bijojo Kairys, buvo ne kliūtis, o paskata steigti suverenumą?

VIENYBĖS SIEKIANČIŲ BENDRŲ TIKSLŲ

Kaip jau minėta ankstesniame šio straipsnio skyriuje, kad egzistuočių bendruomenė reikalingas tikslas. O bendras tikslas pasiekiamas per vienybę. XX amžiaus pradžioje Lietuvoje buvo sudėtinga situacija: veikė ne viena politinė srovė, turėjusi savus interesus ir suverenumo įsivaizdavimą. Iš to išplaukia ir skirtingas supratimas apie valstybinę santvarką, individų ir piliečių pareigas bei veiklos galimybes.

Visi penki veikėjai, kurių pažiūras analizuojame, neabejotinai turėjo juos vienijančią tikslą – suverenios Lietuvos įsteigimą. Klimo teigimu, tikslas, kuris vienija lietuvių bendruomenę, yra noras „savo žemėje liuosą tautą būti, norime sudaryti savąją valstybę, savarankiškai joje savo reikalus tvarkyti ir laimingesnę ateitį ruošti“ (Klimas 1917a). Kad tautai būtina suvereni valstybė, neabejojo ir Stulginskis (Stulginskis 1917). Jie pasisakė už bendrą veiklą, t. y. savęs valdymą, organizavimąsi. Norėta atsakomybės, formuotas suvokimas, jog bendruomenė, būdama suvereni, pati sau kuria bendrąjį gerį. Jai nereikia primetamų gėrio ir gerovės sampratų iš kitų valstybių ar imperijų. Smetona „Lietuvos aide“ rašė:

Lietuva be galo daug prisikentė: <...> Kas gali jai atlyginti tuos nuostolius? Vien tik tai jos liuosybė. Tad nebenorime grįžti į Rusijos valdžią, kuri nedavė nei augti nei plėtotis atbūdančiai Lietuvos sūmonei, nenorime pakliūti nei į naują kieno galią, kuri naudotų mus savo reikalams. Norime būti liuosai ir savo rankomis, kad ir kitų padedami, atstatyti nuniokotą Lietuvą. (Smetona 1917a)

Šioje vietoje parodomas padėties tragiškumas ir tikslas. Domaševičiaus ir Kairio siekiamybė taip pat suvereni Lietuva. Pasak Kairio, „laisvos Lietuvos sudarymas tinkamai mūsų reikalams, tai yra didžiausias mūsų uždavinys ir pamatinis mūsų darbas“ (Kairys 1917a).

Tačiau egzistavo ir kiti ne ką mažiau svarbūs tikslai (tam tikrais laikotarpiais ir svarbiausi). Smetonai buvo labai svarbus tautinės individualybės principas. Jis rašė:

Inteligentų gyvybės ženklas yra jų įtemptas darbas ir jų susiklausymas. <...> Dabar yra atėjusi valanda visoms srovėms viena vaga tekėti ir parodyti tautinę individualybę. (Smetona 1990: 69)

Jis kreipėsi į inteligentus, nes tik jie turėjo valios veikti, priimti sprendimus ir formuoti tikslą. Tarybą galėjo sudaryti tik inteligentijos atstovai (Eidintas, Lopata 1991: 117). Jie turėjo suvokti ir skleisti tautinę individualybę, iškelti ją aukščiau kitų principų. Klimui taip pat svarbi buvo tautinė vienybė. Stulginskiui – katalikų vienybė (Eidintas 1995: 91), švietimo ir Lietuvos ūkio reikalai. Jo nuomone, reikia atstatyti ne tik savo valstybę, bet ir nuniokotą šalies ūkį bei kultūrą (Stulginskis 1917). Kairiui antras tikslas – tai demokratinė Lietuva, paremta liaudies suverenumu, jis rašė:

Lietuvos darbo žmonės, darbininkai ir iš viso bėdnuomenė turi Lietuvos tarybai priminti ypatingu būdu. Lietuvos gyventojais siekiant politiško mūsų idealo – laisvos, žmonių valdomos Lietuvos, turi be to visą eilę reikalų, kurie ypatingai rūpi. (Kairys 1917b)

Pasak Kairio, susivienyti turi visi darbo žmonės, bežemiai ir mažažemiai ūkininkai. Jo nuomone, partinių srovių vienybė negalima, nes partijų požiūris į hierarchinę-luominę visuomenę skiriasi. Akcentuojama skirtis ir konfliktas tarp darbo žmonių bei pasiturinčiųjų luomų (Kairys 1918b) ir iš to kylantys reikalavimai. Domaševičiaus įsitikinimu, liaudis, o idealiausiu atveju susiformavęs vidurinis visuomenės sluoksnis gali susitelkęs siekti nepriklausomybės, tačiau ne absoliutaus suverenumo, o pilnutinio, paremto juridiskai (Eidintas, Lopata 1991: 104). Tai reikštų, kad politinė bendruomenė kuria pati save ir išlaiko kaip vieningą darinį pasitikėdama savo jėgomis. Tačiau svarbiausias dalykas Domaševičiui, kad naujai susikūrusios valstybės turi būti juridiskai pripažintos senųjų, vėliau norint bendradarbiauti su kitomis valstybėmis reikia paklusti ir tarptautinei teisei, derinti interesus (Domaševičius 1918b), todėl mažose ir jaunose valstybėse absoliutus suverenumas negalimas. Kaip ir Kairiui, Domaševičiui savaime suprantama, kad tikslui įgyvendinti būtina vienybė, tačiau tarp partijų jis vienybės nemato (Eidintas, Lopata 1991: 104). Skirtingi tikslai parodo skirtingas pažiūras – prioritetas atiduodamas tautai arba socialinei klasei. Tik Stulginskis bando suvienyti tautą, socialines klases ir religiją. Jis kuria labiausiai koncentruotą vienybės principą, kuriame susilieja romėniškoji trejybė: tradicija, religija ir autoritetas (Arendt 1995: 142). Čia tauta – bendrija, kur išlaikoma tradicija, susivienijusios socialinės klasės sukuria tautą, kuri tampa autoritetu, o per religiją yra palaikoma moralė.

Pirmasis pasaulinis karas ir okupacija buvo viena svarbiausių aplinkybių, privertusių skirtingų ideologijų intelektualus vienytis. Praktika eliminuoja „teorinius svarstymus“ ir ideologinį susipriešinimą. Priespauda, skriauda, kova, karas, mirtis atveria ne tik politinę galimybę, bet ir būtinybę įsteigti suverenumą. Smetona rašė:

Tik glaudžiai laikydamies vienybės tegalime likti liuosi ir neskriaudžiami. Kaip mes, susitelkę apie „Aidą“, einame ranka į ranką, taip geistume, kad ir jo skaitytojai, mus supratę, vyktų iš vieno į pastatytą liuososios Lietuvos tikslą. Kariaujančios ir nekariaujančios šalys, visos ištroškusios laukia karo pabaigos. Ir gal ji nebetoli yra. Tad reikia skubėti, dirbti, ruošti ją sutikti, kad nepražiopsotume svarbios valandos prieš santaiką. Tepadedė mums Dievas! (Smetona 1917a)

Didžiojo karo vargai, Smetonos manymu, turi sutelkti mąstančius žmones. Įvyksta slinktis iš „smetoniško“ vienybės suvokimo, grįsto tautine individualybe, kurios nešėjai yra intelektualai, link bendros vienybės dėl vieno tikslo – suverenios Lietuvos įsteigimo. Čia ir pats Smetona turi priimti kompromisą.

Didžiojo karo metu Klimas tautinės vienybės idėjos neatsisako, o suteikia jai dar didesnę reikšmę, tik tautiškai susivokę žmonės gali vienas kitam būti parama. Kad

sąmoningai suvoktas tautiškumas yra bendrybė, kurioje gali susijungti ir darniai derėti skirtybės:

Mes patys taip pat visi didžiai pajutome mūsų tautinės vienybės reikalą, didžiau negu kituomet. <...> Tarp žmonių yra ne tik skirtinga, bet ir daug bendra. Tik dėl tos bendrybės jie ir gali sueiti į vienybę, nepaisant visų kitų skirtumų. (Klimas 1917c)

Tik būdami tautinėje vienybėje žmonės yra pasirengę sunkiems išbandymams, kančiai ir aukai: „čia svarbiausia: tame sąmoningos vienybės turinyje ir tose ribose mokėti visuomet išsilaikyti ir ištverti“ (Klimas 1917c).

Stulginskis labiausiai norėjo suvienyti visas susipriešinusias Lietuvoje partijas, kad jos ne tik atkurtų suverenią Lietuvą, bet ir toliau ją kurtų ir saugotų. Jis išvelgė lietuvių ideologinio susiskaldymo žalą. Stulginskis rašė:

Mūsų nepriklausomos valstybės statymo vykinimas sutiks daugelį sunkenybių. Ir todėl dabar daugiau, negu kada, yra reikalinga lietuvių tautai vienybė ir pasišventimas, Lietuvos gi Tarybai kuo artimiausias ryšys su savo visuomene. Tik visi iš vieno dirbdami mes galėsime pasiekti tai, ko mes visi norime. (Stulginskis 1918c)

Jo įsitikinimu, tik pasitelkus vienybę buvo pasirašytas Vasario 16-osios aktas (Stulginskis 2018: 12), kai visos ambicijos, antraeiliai tikslai ir baimės buvo patraukti šonan. Todėl ir vėliau jam buvo svarbu išlaikyti vienybę, visus ragino nepasiduoti emocijoms, ginčams, kurie vilkina suverenios valstybės įtvirtinimą:

Mes, kurie stojame už tvarką, atmeskime savo asmens nesusipratimus, asmens ginčus, paduokime vienas kitam rankas, spieskimės krūvosna, tvarkos obalsį iškėlę priešakin. Būkime sargyboje ir dėmiai budėkime. (Stulginskis 1918d)

Kairio politinę mintį taip pat neišvengiamai veikia karo aplinkybės ir susidariusi galimybė Lietuvai gyventi savarankiškai. Pasak jo, suverenios Lietuvos tikslui pasiekti klasiniai reikalai laikinai gali būti pastumti ir į antrą vietą. Jis rašė:

Siekimų bendrumas sudaro laikiną gyvą ryšį tarp atskirų visuomenės grupių (sluoksnių), pagamina sutartinį veikimą, „vienybę“, kuriai mūsų laikais dažniausiai duodamas tautinės vienybės vardas. Bendri siekimai sudaro šiandien bendrą kovotojų frontą, bet ar ilgam bus tos vienybės? (Kairys 1918b)

Iš tolesnių jo samprotavimų, ateities projekcijų ir agitacijų galima spręsti, kad ši vienybė yra laikina ir trapi, kad ji atlikusi savo darbą turės iširti. Ji turės užleisti vietą darbininkų ir valstiečių luomo vienybei:

Sutartinis politikos veikimas be abejo turės nutrūkti, kaip tik Lietuva, gaus savo nepriklausomybės patvirtinimą bent iš kaimyniškųjų valstybių. Prasidės vidujinio statymo darbas ir bendras frontas, kaip matai, subirės. (Kairys 1918b)

Svarbu paminėti dar vieną reiškinį – revoliuciją. Kairio įsitikinimu, pasiekus išorinį suverenumą, darbo žmonės privalo dar labiau susivienyti kovai dėl vidinio suverenumo su vidaus priešais. Ir ši kova yra revoliucija. Socialinis teisingumas iškovojuamas tik per revoliucijas. Jis rašė: „reikia jau šiandien turėti tas momento supratimas, nes jau ryt revoliucijos potvynis gali užlieti ir mūsų kraštą“ (Kairys 1918h). Revoliucijos laukimas atskleidžia socialdemokrato romantinį, netgi idealistinį požiūrį ir katalikiškos pasaulėžiūros didvyriškumą⁹. Jam atrodo, kad revoliucijos banga, besiritanti per Europą, pasieks Lietuvą ir liaudis sukils prieš savo engėjus. Tik per kovą, o ne žodžiais ir pamokslais Lietuvos darbininkai, bežemiai ir mažžemiai gali pasiekti geresnę ateitį. Socialinės kovos neturi apsiriboti vien Lietuvos teritorija, vietiniai darbo žmonės vieni yra silpni, todėl Kairys teigia:

Dabartinė revoliucija – tai tarptautinio proletariato revoliucija: prispaustųjų ir naudotojų kova prieš naudotojus. Vienoje pusėje plačioji demokratija, pasiryžusi virsti vidente gyvenimo šeimininke, kitoje – senieji pasaulio išnaudotojai ir visi tie, kurie prie jų šilto šono šliejosi. (Kairys 1918h)

Tačiau su bolševikų demokratija buvo kiek kitaip: 1917 metų revoliucijos tikslas skyrėsi nuo universitetinės ir idealizuotos 1905-ųjų. Jų tikslas nebebuvo demokratija ar tautų laisvė. Galbūt Kairys rašydamas šiuos žodžius nujautė bolševizmo pavojus:

Kad nors Rusijoje revoliucija iškilo pirmiausia <...>, tačiau ateities kelius rodys ne Rusijos proletariatas, o Vakarų Europos ir, galbūt, Vokietijos susipratę darbininkai. Jie yra labiausiai subrendę naujam gyvenimui kurti. (Kairys 1918h)

1917 metų rugpjūčio mėnesį jis savo kalboje Organizaciniame komitete lietuvių suvažiavimui sušaukti abejoja Rusijos socializmu. Pasak jo, po revoliucijos Rusija vis tiek grįš „prie imperializmo ir buržuazinio apetito“ (Eidintas, Lopata 1991: 48–49). Istorija parodė, kad iš esmės jis buvo teišus. Taip pat Kairys buvo įsitikinęs, jog revoliucija turi pasibaigti, nes ji, Schmitto žodžiais, yra paradigminė išimtis, ji įtvirtina naują teisę, bet sugriovusi senąją (Schmitt 2014: 47) pradeda kurti naują tvarką. Kairio įsitikinimu, „išgriovus, kas netikusia, ji [revoliucija – A. D. ir L. M] ima statyti, kurti gyvenimą naujais pamatais“ (Kairys 1918h), tačiau naujoji tvarka turi remtis socializmo mokslu. Vėlgi Lietuvoje tuo metu galingai proletaro revoliucijai, kurią įsivaizdavo Kairys, nebuvo lemta išsipildyti, kilo visai kitokio pobūdžio kovos – su bermontininkais, tais pačiais bolševikais, lenkais.

Domaševičiaus požiūris į revoliuciją formavosi veikiamas universitetinės 1905 metų revoliucijos dvasios. Jis apie ją labiau žinojo iš vadovėlių ir revoliucinės socialistinės literatūros, socialistinių partijų programų, siekiančių nugriauti

⁹ Kairys augo katalikiškoje šeimoje, auklėjamas giliai tikinčios moters. Šeimoje viltasi, kad jis taps kunigu (Ilgūnas 2002).

carizmą ir pašalinti priespaudą, išlaisvinti žemiausius sluoksnius. Vilniuje ieškojo būdų įkurti revoliucinį judėjimą. Revoliuciniai gaivalai – tie patys – darbininkų klasė (Domaševičius 1920).

Priešingai, Smetona 1917 metais netiki galimybe Lietuvai pačiai savarankiškai išsivaduoti iš okupacinės priespaudos. Smetona neigia revoliucijos Lietuvoje galimybę, jam tai tiesiog užburtas niekur nevedantis ratas (Eidintas, Lopata 1991: 270). Ankstesniuose tekstuose svarstydamas, kaip reikia kovoti, labiau užima gynybinę poziciją, teigdamas, kad kovoti reikėtų kultūringai ir krikščioniškai (Smetona 1990: 345, 347) arba gudrumu ir diplomatija saugotis nuo ekspansijos (Smetona 1990: 47). Jam buvo svarbu, kad politinis subjektas būtų įkurtas be prievartos. Dėl šios priežasties ieškojo sąjungininkų ir klausė:

<...> reikalaujame nepriklausomybės. Bet į ką kryptame, kas mūs klausimą iškeltų? <...> Dabar belieka vienas klausimas: ar su Rusais, ar Vokiečiais? Pats susidūrimas su vokiečiais yra dažniau kultūros faktorius, o su slavais – degradacijos. <...> Iš viso tada: aš išrandu geriau dėtis su vokiečiais. Vokiečiai, be to, stato alternatyvą: jai priėmus – tai mes pastatysime Lietuvos klausimą ir ginsime ją, o ne, tai ne. Ir čia pasyvizmas – tai didžiausia pragaištis. (Eidintas, Lopata 1991: 43)

Klimas dar kitaip įsivaizdavo kovą. Jis taip pat nepripažįsta revoliucinės kruvinos kovos, tik per švietimą, kultūros tautoje ugdymą galima pasiekti tikslą:

Ne su ginklais mes stovime šiandien prieš senąją jėgos ir ginklo kultūrą, todėl neprivalome dairytis ir ieškoti sau materialinės paspirties. Bet užtat juo stipriau turime susiburti mūsų vidaus kultūros, mūsų tautos teisių gynimo kovai. <...> mes esame ir turime būti dvasioje ramūs, nes mes teisybės ieškome. (Klimas 1917b)

Iš valstietijos kilusius Lietuvos intelektualus, skirtingai įsivaizdavusius suverenumą, santvarką, piliečių veiklą ir atsakomybę, karas ir okupacija priverčia susivienyti bendram tikslui – įsteigti suverenią Lietuvą. Iš negatyvios aplinkybės atsiranda politinė galimybė. Klimui šis bendras tikslas įmanomas tik susivienijus išsilavinusiems ir tautiškai susivokusiems individams. Smetonos pasisakymuose vienybės idėjos pozicija taip pat kinta: nuo tautinės individualybės iki vienybės dėl visa apimančio tikslo – įsteigtos suverenios Lietuvos. Stulginskis siekia suvienyti visus katalikus, tautiškai susivokusius lietuvius, valstiečių socialinę klasę ir intelektualus. Vis dėlto Kairio pasisakymuose iškyla prieštaravimas išskleidžiant darbo žmonių galią geografinėje ir politinėje plotmėje: jis nori, kad Lietuvos teritorija būtų vientisa, politiškai ir teisiškai nepriklausoma nuo kitų valstybių, kurioje lygiomis teisėmis sprendimus galėtų priimti visi žmonės, tačiau siūlo visų šalių darbo liaudžiai vienytis, tarsi teritorinių ribų nebūtų ir darbininkų teisė būtų aukščiau valstybės. Vadinas, susivieniję darbininkai ir kita varguomenė kuria liaudies suverenumą, esantį ir valstybėje, ir už jos ribų. Kairys tiki, kad gali egzistuoti visų šalių darbininkų vieningas darinys, kurio

dalys dirba atskirai, bet viena kitos labui. Šio darinio vienybės esmė ir būtis atsiskleidžia išsilaisvinimo, revoliucijos metu. Tiek Kairys, tiek Domaševičius idealizuoja revoliuciją, jų pažiūros persmelktos Europos revoliucinės dvasios ir lozungų. Kaip ir kiti to meto socialistai, jie tiki, kad tik revoliucija gali pakeisti vidinio suverenumo galios centrus. Ši kova, laisvos valios išraiška, jiems yra šventas veiksmas, po kurio kuriama valstybė ir jos įstatyminė bazė. Žvelgiant į revoliuciją susikerta du klasikiniai atvejai: revoliucija ir taikus suverenumo iškovojoimas, tačiau Kairys revoliuciją skelbia ne išorės priešams, o tiems, kurie visai neseniai buvo savi – naujai susiformavusiam „buržuaziniam“ Smetonos vadovaujamam luomui.

APSISPRAUDIMO PRINCIPAS

Šioje stadijoje apsisprendimo principas yra politinis, konfliktuojantis ir turintis skirtingas išraiškas. Kaip minėta, tarp veikėjų yra nemažai ideologinių ir vertybinių ginčų, susikerta idealizmas ir realizmas, pragmatizmas ir romantizmas. Smetona dar 1914 metais klausė: „Kokia laisvė mums vaidenasi? Su ribomis ar be jų? Juk visuomenės ir valstybių pamatai laikosi normomis, kurios turi savyje ne vien teisių, bet ir pareigų“ (Smetona 1990: 81). Tolesnis tyrimas atskleidžia, kokia laisvė ir koks suverenumas „vaidenosi“ Smetonai, Klimui, Stulginskiui, Kairiui ir Domaševičiui. Šiame skyriuje bus analizuojama, koks, politinių veikėjų manymu, yra apsisprendimo kelias bei turinys. Apsisprendžiama dėl teritorijos (etnografinėmis ribomis), dėl savarankiško būvio, dėl politinės santvarkos, suvereno teisių, dėl etninės tautos, t. y. kuriai tautai individas save priskiria.

Apsisprendimo principas siejamas su apsisprendimo teisės idėja. Akivaizdu, kad ji darė didelę įtaką ir Lietuvos kūrėjams. Pirmiausia Smetona savo tekstuose pareiškia, kad „nebepakanka mums abejotinos autonomijos“, apie kurią buvo kalbama iškart po 1905 metų revoliucijos. Vėliau, remdamasis Wilsono tautų apsisprendimo teisės idėja, jis kalbėjo, kad „tepalieka mums lietuviams patiems apsispręsti“ (Smetona 1917b) dėl Lietuvos valstybės bei suverenumo įsteigimo ir „nepriklausomos, savarankiškos Lietuvos geisti mes turime teisės ir tautų liuosybės vardu“ (Smetona 1917a). Smetona mato problemą tarp suverenumo įsivaizdavimo ir praktikos, jo ribų nustatymo ir veikimo:

Yra kartais suverenitetas, bet nėra liuosybės ir atbulai. Be teisės gi tautos kartais turi daugiau savarankiškumo, ne kaip suverenės valstybės. Pakiškama dar, jog nepriklausomybė tarp dviejų valstybių stiprių esanti negalima. Bet pati Vokietija jau nuo kitų šalių laisva? Šiaip ar taip mes to klausimo neišrišime. Reikia laukti karo galo ir konjunktūros. (Eidintas, Lopata 1991: 42)

Atsiskleidžia labai pragmatinis požiūris į suverenumo sąvoką kaip interpreta-
cinę, priklausomą nuo aplinkybių, turinčią ne vieną formą, tai reiškia ir skirtingas
funkcijas. Vadinasi, vienos suverenumo idėjos nėra ir Smetonai, šios sąvokos turi-
nys lakus ir miglotas. Kaip teisininkui suverenumas jam yra teisinis konstruktas,
derybų rezultatas. Jokios laisvos valios, aistros ar revoliucijos. Jokio politiškumo, tik
grynas išskaiciavimas. Vėliau, kai Vokietija pripažino Lietuvos nepriklausomybę,
Smetona „Lietuvos aide“ svarsto:

Kas gi yra būti laisvam ir nepriklausomam? <...> savarankiškumo teisė dar nėra savaran-
kiškumo faktas: reikia ne vien norėti teise naudotis, reikia mokėti ją vaduotis ir manytis.
<...> Lietuva įgijusi nepriklausomybę, dar nėra atsikračiusi priešininkų, norinčių iš jos
paveržti šią teisę. Jų nestinga pačioje Lietuvoje. <...> Tolesnis Lietuvos likimas daug pareis
ir nuo mūsų pačių susiklausimo ir mokėjimo naudoti šiąją teisę. (Smetona 1990: 110)

Šis svarstymas parodo, kad Lietuva vis dar gyvena išimtinėje padėtyje, apie
demokratijos principus dar negalima galvoti, todėl būtina įvesti (išlaikyti) Schmitto
„diktatūrą“¹⁰ kaip priemonę, garantuojančią laisvę. Interpretuojant Smetonos teks-
tus, galima sakyti, kad suvereniteto paskelbimas – tai emocija, laisva valia, širdies
darbas. Tačiau norint jį išlaikyti ir puoselėti, reikia priimti tik racionaliai pagrįstus
sprendimus.

Klimas taip pat kalba apie apsisprendimo teisę, kartais bandydamas įrodyti, kad
ši teisė naudinga ne tik pavergtoms tautoms, bet ir pavergėjoms, kariaujančioms
valstybėms:

Tą išrišimo būdą Vokietijai ir Rusijai lengvina Lietuvos srityje (kitų sričių mes nelie-
čiame) pačios lietuvių tautos tvirtas ir pribrendęs savo krašto nepriklausomybės sieki-
mas. Nes tik ta prasme įkūnytoji apsisprendimo teisė ištikrųjų gali šiandien sutaikinti
Rusiją su Vokietija. <...> Jeigu ir lietuviai, tiek karo baisenybių patys pergyvenę, nenori
būti žmonijos neprieteliai, jeigu jie taip pat nenori nieko pikto nei rusų nei vokiečių
tautai, – jie turi spręsti ir reikšti savo ateitį visiškai nepriklausomos valstybės forma.
(Klimas 1918b)

Klimo įsitikinimu, lietuvių tauta privalo pasinaudoti šia karo metu sustiprėjusia
tautų apsisprendimo teisės galimybe siekiant pilnutinio suverenumo, kuris atitinka
vestfališkojo¹¹ suverenumo formą.

¹⁰ Schmittas teigia, kad tokia diktatūra, kaip buvo suvokiama Romos Respublikos laikais, gali išgelbėti valsty-
bę. Esant ekstremaliai situacijai įvedama išimtinė padėtis ir savo darbą pradeda diktatorius. Jis pasitraukia,
kai ši situacija sureguliuojama ir valstybė vėl egzistuoja savo normalioje būklėje. Tokiu atveju atsiranda
asmuo, kuris priima sprendimą. Diktatorius nebuvo tironas ir diktatūra nebuvo absoliučios valdžios forma,
bet veikiau priemonė garantuoti laisvę, kuri buvo Respublikos konstitucijos dvasioje. (Schmitt 2014)

¹¹ Vestfalinis (pilnutinis) suverenitetas – atmetamos bet kokios „viršvalstybinių“ institucijų juridinės galios.
Viena valstybė nebeturi teisės kištis į kitos valstybės vidaus reikalus, juridiskai visos valstybės yra lygios.
Valstybė yra apribota tam tikra teritorija. Tačiau kiekviena šalis turi teisę siekti savo tikslų. Valstybės suve-
renitetas, taip pat ir teisė panaudoti jėgą griežtai apsiriboja šalies teritorija.

Lietuvai būnant vokiečių valdžioje ir siekiant suverenumo, kaip jau minėta, iškilo konvencijų su Vokietija problema. Apsispręsti reikėjo dėl jų būtinumo, pobūdžio ir turinio. Reikėjo pasirinkti Lietuvos draugus ir kelius. Smetonai konvencijos, rodės, būtinos vien tam, kad Vokietija leistų Lietuvai savarankiškai plėtotis ir pripažintų jos nepriklausomybę. Jo manymu, link nepriklausomybės ir suverenumo reikia eiti mažais žingsniais ir neprotinga „statyti viską arba nieko. Geriau pusę negu nieko“, kitaip tariant, „duodu, kad ir man duotum“ (Eidintas, Lopata 1991: 44). Atsimant savo žemes ir politines teises po truputį ir taikiai, svarbiausia „reikia vaduotis ne jausmais“ (Eidintas, Lopata 1991: 47), „kuomet kalbama apie palinkimą, tai nereiškia simpatiją. <...> Jeigu mes sakome, kad turime į tam tikrus santykius įeiti, tai dėl to, kad mes čia matome savo reikalus“ (Eidintas, Lopata 1991: 115). „Konvencijos Lietuvai reikalingos, nes ji [Lietuva – A. D. ir L. M.] maža tarp milžinų. <...> Reikia sutikti su tuo, ką vokiečių valdžia siūlo, nes gresia pavojus, kad Lietuva bus padalinta“ (Eidintas, Lopata 1991: 220, 223).

Konvencijų pasirašymą skatina baimė likti Rusijos (imperijos, vėliau bolševikinės) arba tapti Lenkijos dalimi su apribotu suverenumu. Iš Vokietijos, Smetonos manymu, buvo galima apdairiai ir gudriai elgiantis išspausti iš dalies apribotą ar net padalytą suverenumą su Antruoju reichu, kur nustatomi tam tikri santykiai su imperine valstybe sprendžiant išorinius klausimus, o vidiniais rūpinasi vietos įstatymų leidžiamoji valdžia. Kaip teigia istorikas Alfonsas Eidintas, tokią poziciją jis buvo užėmęs iki pat Lapkričio revoliucijos Vokietijoje (1918 metais), tikėdamasis, kad Vokietija iškels pasauliui suverenios Lietuvos sudarymo problemą (Eidintas 1990: 44).

Klimas apsisprendimo orientaciniu klausimu, į kurią pusę Lietuva turėtų krypti – į Rytus ar į Vakarus, nėra užtikrintas kaip Smetona. Jis 1917 metų rugpjūčio 3 dieną Organizaciniame komitete kalbėjo:

Darydami tokius kompromisus su vokiečiais, savo padėjimą pabloginame. Mano nuomone, ir didžiausią kompromisą darydami dar nieko nenustojome, jeigu mes tylėsime, tai Lietuvos klausimas reiks statyti Kongrese. <...> Įsivaizduokime, kad vokiečiams labai daug prisižadame mes: ir geležinkelius, ir rinką, ir t. t. bet vokiečiai prideda mums valstybės žymes. Tuomet kongresas [taikos – A. D. ir L. M.] negalės duoti mažiau nei vokiečiai. Darykime vienetą, prie kurio pridėtume nulį. Mes pasilieiname prie senosios rezoliucijos, jie prisideda čia savo galą. <...> Mes galutiniai spręsti čia nesame pašaukti ir įgalioti. (Eidintas, Lopata 1991: 58–59)

Tai buvo pragmatinis kompromisinis pasiryžimas, atsižvelgiant į sudėtingas to meto realijas. Svarbi buvo pati išsilaisvinimo paskelbimo forma, o ne jo turinys. Reikėjo atsikratyti rusų ir lenkų įtakos. Vėliau rašydamas atsiminimus Klimas konvencijas paminės kaip „amžiną virvę ant kaklo“ (Klimas 1990: 113) nei išsigelbėjimą. Tai tiesiog aplinkybių nulemta būtinybė – juk „visai atsimesti nuo

gruodžio 11 d. formulės Tarybos daugumai atrodė rizikingai nerealiu posūkiu“ (Klimas 1990: 116). Tačiau toks suverenumas buvo funkciškai apribotas, kai daugelį pagrindinių sprendimų priima ne pati valstybė, o jos „protektorius“.

Stulginskis abejojo konvencijomis, argumentuodamas, kad jų turinys buvo nežinomas, antra – jautė, jog neturi tokios teisės jas priimti, todėl Vasario 16-osios tekstas atrodė priimtinausias (Eidintas, Lopata 1991: 219). Balsuodamas dėl gruodžio 11 dienos akto Taryboje jis susilaikė, tačiau „ant akto“ pasirašė, nes kaip pats teigė:

Neduoti pažado sudaryti su vokiečiais konvencijų nebuvo jokios galimybės, o kartu negalima pradėti nė valstybės atstatymo darbo. Taigi, teko daryti sprendimą, kabant Damoklo kardui. (Stulginskis 1980)

Šis momentas buvo sunkus visiems Tarybos nariams, vieni bandė racionalizuoti padėtį, išpešti maksimalią naudą, kiti priešinosi. Kairys principingai laikėsi konvencijų su Vokietija klausimu. Jo įsitikinimu, negalima buvo užmegzti glaudžių ryšių nei su Rusija, nei su Vokietija. Iš abiejų pusių gresia pavojai suverenumui. Iš Rusijos imperializmo pavojai, iš Vokietijos – aneksija arba kolonializmas. Kairys Organizaciniame komitete kalbėjo:

Todėl susidėjimas su Vokietija yra mums nepageidaujamas – tai tegalėtų tik prievarta įvykti. Todėl orientacija viena: Nepriklausoma demokratinė Lietuva. (Eidintas, Lopata 1991: 48)

Jis manė, kad ryšius su Vokietija turi nustatyti Steigiamasis Lietuvos Seimas – Konstituenta (Eidintas, Lopata 1991: 154, 156, 167, 188). Pats sprendžiantysis organas negali būti išrinktas mažos grupelės žmonių, jis turi būti išrinktas remiantis demokratijos principais. Jam, kaip ir Klimui, gruodžio 11 dienos aktas atrodė lyg kilpa ant kaklo, tačiau Klimas „muistėsi“ tikėdamas, kad pavyks diplomatiškai iš jos išsinerti. Kairys, priešingai, stengėsi kuo greičiau ją nusimesti, niekaip su konvencijomis negalėjo susitaikyti. Jis Taryboje kalbėjo:

Vokietija savotiškai interpretuos konvencijas. <...> Reikia siekti nepriklausomybės paskelbimo, bet ne tokia kaina. Atkartoti konvencijas antrą kartą būtų nusidėjimas. Reikia grįžti prie formulos, kuri jau buvo priimta: paskelbti tik taip, kad būtų anuluoti gruodžio 11 d. nutarimai. (Eidintas, Lopata 1991: 198)

Žinomas faktas, kad Kairys ir kiti trys Tarybos nariai, nesutarę dėl konvencijų (gruodžio 11 dienos akto anuliavimo) ir jų žalingo poveikio, pasitraukė iš Tarybos. Jo argumentas, kad Taryba viršija savo įgaliojimus, nustatytus Lietuvos konferencijos Vilniuje, ir pavojun stato nepriklausomos Lietuvos siekį. Tačiau Domaševičius, nors ir būdamas socialdemokratas, sprendžiant klausimą dėl sąjungos su Vokietija, nebuvo toks kategoriškas kaip Kairys. Jo nuomone, „jos [valstybės – A. D. ir L. M.]

gimimui reikalingas akušeris – Vokietija. <...> Kaina tik juo mažiausia – ne toliau prekybos sutarčių“ (Eidintas, Lopata 1991: 71).

Komplikacijų būta ir apsisprendžiant dėl valstybės valdymo formos. Smetona vėl laikėsi pragmatinės pozicijos, teigė, kad valstybės forma priklauso nuo politinės konjunktūros, o Lietuvoje galima išgirsti skirtingų nuomonių ir nusiteikimų tiek tarp paprastų žmonių, tiek tarp inteligentų. Tačiau „dabartiniu padėjimu ir dabartinėmis aplinkybėmis būsimajai Lietuvos valstybei tinka konstitucinė pavidimoji monarchija, būtent karalystė, valdoma demokratingai parlamentiniu būdu, su kataliku dinastu“ (Eidintas, Lopata 1991: 153).

Kodėl monarchija Smetonai atrodė priimtiniausia valdymo forma, galima aiškinti iš dviejų pozicijų. Pirma – situacinė: lietuviai, paskelbę nepriklausomybę, suverenumo neturėjo. Lietuviai negalėjo tapti pilnateisiais savo valstybės šeimininkais, t. y. jos suverenumas funkciškai apribotas, ji nebuvo valstybė, nes neturėjo valstybinės valdžios (Lopata 1996: 143). Vokietijos imperijos labui Lietuva turėjo būti ir toliau valdoma kaip karinė teritorija iki pat visuotinės taikos sudarymo (Gimžauskas 2006: 296), taip pat buvo jaučiamas spaudimas tiek iš Vokietijos, tiek iš Prūsijos dėl asmeninės unijos su Prūsija. Prūsai susirašinėjimuose dalijosi valdžia, funkcijomis ir nustatinėjo mokesčius (Gimžauskas 2006: 311–313)¹². Taryba žinojo, kad vyksta agitacija prieš ją (Gimžauskas 2006: 314–316)¹³. „Savo“ monarcho išrinkimas būtų kardinaliai paveikęs Lietuvos situaciją. Antra, Smetonos pozicija labiau susijusi su jo įsitikinimais ir požiūriu į liaudį. Vertikali valdymo struktūra jam atrodė pavojinga, minia jis nepasitikėjo (nors vėlesniuose pasisakymuose teigiama, kad „norima ja tikėti“ (Eidintas, Lopata 1991: 446). Pasak Smetonos, „minios balsas yra svarbus, bet nesprenžiantis“ (Eidintas, Lopata 1991: 47). Todėl ir valdymo formą turi nustatyti ne liaudis, o lietuvių tautos atstovai, šiuo atveju Taryba.

Dėl valdymo formos Klimas nebuvo kategoriškas. Jis palaikė demokratinį valdymą, tačiau galvojo, kad jis įmanomas tik tada, kai didžiąją tautos dalį sudarys sąmoningi, susivokę ir kultūriškai išprusę piliečiai. Klimui svarbiausia buvo suvereni Lietuva, o forma priklausytų nuo situacijos ir sąmonių piliečių apsisprendimo. Apie monarchiją Taryboje kalbėjo:

Karalių šaukti nebaisu, tik aš nematau progos. Reikia tai atidėti. Reikia žmonių atsi-klausti, o ne daryti iš Tarybos kameros, kur protai maišosi. Kurgi tie pavojai, kurie mums liepia jau šiandien iki 12 val. išrišti klausimą. Nerišim jo dabar, tik paskui, kaip rimti politikai. (Eidintas, Lopata 1991: 276)

¹² Hergto, Prūsijos finansų ministro laiškas Vokietijos užsienio reikalų žinybos vadovui.

¹³ Lietuvos Tarybos pirmininko (A. Smetonos) raštas karinės administracijos viršininkui.

Monarchinė valdymo forma vėlgi atrodė kaip būtinybė, kuriai įtaką darė aplinkybės ir okupacinės valdžios politika. Šitokią taktiką pats Klimas vėliau pavadino burtais:

Beliko gelbėtis burtais – jėgos nebuvo. Todėl Tarybos narių daugumai rodėsi, kad karaliaus aureolė to meto įvaizdžiuose pasirodys Lietuvai tuo užburtu ratu prieš piktašias dvasias, kurios puolė bejėgį kūdikį. (Klimas 1990: 139)

Stulginskis į valstybės valdymo formą žiūrėjo racionaliai, atsižvelgdamas į laiko aplinkybes. Nepaisant to, kad krikščionių demokratų partijos konferencijoje 1917 metais buvo nuspręsta, jog Lietuva turi būti demokratinė respublika (Eidintas 1995: 90), pats Stulginskis gruodžio mėnesį Tarybos posėdyje palaikė monarchijos idėją, nes „ir tie, kurie mums valstybę tveriant padeda – turi monarchines valdymo formas“ (Eidintas, Lopata 1991: 152). 1918 metais jis manė, jog monarcho kvietimas yra Lietuvos išsigelbėjimas, tačiau turėjo duomenų, kad liaudžiai labiau patinka respublika (Eidintas, Lopata 1991: 278), todėl balsuodamas liepos 9–11 dienomis Taryboje dėl monarchijos susilaikė. Pasak jo, vėl nebuvo aišku, kur krypsta karo laimė. Jam pačiam atrodė, kad šis balsavimas skaldo tiek Tarybos, tiek tautos vienybę, tik karui pasibaigus šį klausimą reikėtų užduoti tautai (Stulginskis 1980: 276–277).

Idėjinis principingumas valdymo formos klausimu atsispindi Kairio tekstuose ir veiksmuose. Kairys nuosekliai veikė vedamas socialdemokratinų įsitikinimų. Dėl valdymo formos turėjo apsispręsti žmonės. Kairiui savaime suprantama, kad darbo žmonės monarchijos nepasirinks. Jis 1917 metų gruodžio mėnesį Taryboje kalbėjo:

Taryba neturi tiesos tarti to klausimo. Platesnės visuomenės nusistatymas yra prieš monarchiją. Tas klausimas turėtų būti atidėtas, kol galima būtų plačiau jį pastatyti. Būtų pavojinga užsitraukti sau monarchiją, nes su ją ateitų visa sistema, kuri priešinga demokratijai. Vienintelė tinkama forma tai – respublika. (Eidintas, Lopata 1991: 152)

Taryba, Kairio įsitikinimu, neturi mandato spręsti žmonių vardu dėl valdymo formos. Pačią Tarybą jis matė tik kaip mažą organizaciją, sukurtą vienam tikslui (paskelbti nepriklausomybę), ir kritikavo sprendimus tiek dėl konvencijų, tiek dėl karaliaus Uracho kvietimo. Dar 1916 metais socialdemokratų atsišaukime Kairys aiškiai išdėstė, dėl kokios Lietuvos socialdemokratai apsisprendę kovoti:

Kokia Lietuva mums reikalinga? Mums reikalinga Lietuva – savo reikalų šeimininkė. Lietuva kuo-labiausiai savarankė, kuo mažiausia priklausanti nuo kaimynų, ar tai bus rusai, ar vokiečiai. Būsimoji Lietuva turi būti demokratiškai sutvarkyta nuo aukščiausių lig mažiausių savo įstaigų. Lietuvos reikalai turi būti valdomi Lietuvos seimo Vilniuje, renkamo visų krašto gyventojų be tautos, tikybos ir lyties skirtumo – visuotiniu, slaptu, lygiu ir tiesiu balsavimu. (Kairys 1964: 403)

Šiame pareiškime kalbama apie vestfališko tipo suverenumą, papildytą socialinės lygybės elementais. Tačiau šioje vietoje įsivaizdavimas, retorika ir emocija eina už praktikos galimybių ribų. Kaip ir Kairys, Domaševičius kryptingai laikosi pozicijos dėl monarchijos galimybės. Jis kalba visų socialdemokratų vardu ir teigia:

Asmens unija nėra ir nebuvo galima respublikose,– demokratiškai valdoma valstybė, kur pati tauta yra sau viešpačiu vargiai sutiktų pati savo teises siaurinti. <...> Ypač tai pavojinga mažoms valstybėms, kad per uniją jų neprarytų stipriausioji valstybė, nors ant popierių jos būtų lygios laikomos. (Domaševičius 1918a)

Unijos ir karaliai svetimtaučiai pažangiam socialdemokratui yra atgyvenę dalykai ir grįžti prie monarchijos, kai visa Europa atsisako šios valstybės valdymo formos, būtų trumparegiška ir neracionalu.

Smetonos idėjos ir veiksmai egzistavo tarp klasikinio Vakarų monarchinio suverenumo (su aiškiomis funkcinėmis ribomis) ir naujos demokratinės bangos suverenumo. Vokiečiams siūlant konvencijas Smetona sviro į padalyto suverenumo pusę¹⁴. Suverenumas yra suvokiamas oportunistiškai – visa steigtis priklauso nuo aplinkybių, jo formos ir funkcijos gali kisti. Valstybės valdymo formą, kaip ir suverenumą, turi parinkti ir paskelbti lietuvių tautos atstovai, bet ne liaudis. Klimas visuomenei kalba apie Wilsono tautų apsisprendimo teisę, kuri yra naudinga ne tik pavergtoms tautoms, bet ir kariaujančioms valstybėms. Tačiau sąmoningai politinį sprendimą gali priimti tik išsilavinęs, kultūringos sąmonės bendruomenės narys. Plebiscitas, kaip ir liaudies suverenumas, yra negalimas. Klimas siūlo vestfališkąjį suverenumo modelį. Stulginskis, nepaisant kai kurių asmeninių įsitikinimų, skelbė krikščionišką tautinį liaudies suverenumą, demokratinę respubliką, kur svarbiausiais valstybei klausimais tauta turi suteikti įgaliojimus išrinktiems savo atstovams spręsti arba pasisakyti pati. Kairio įsitikinimu, apsisprendimo politinė teisė priklauso žmonėms. Darbo žmonės turi turėti lygias teises spręsti Lietuvos likimo, valdymo formos klausimus. Valdymo forma – respublika. Socialdemokratas kategoriškai atmeta monarchijos galimybę ir Tarybos pretenzijas spręsti šiuos klausimus. Pasak jo, egzistuoti gali tik politinė tauta, apribota tam tikra teritorija. Panašiai kaip ir Lenino tautų apsisprendimo teisėje, Kairio apsisprendimo teisė turi būti siejama su darbininkų klase, o ne su buržuazijos susitarimais. Svarbiausias tikslas – proletariato klasės išsilaisvinimas ir dominavimas. Siūlomas socialinis (egalitarinis) suverenumas, kuriuo dalijasi visų šalių proletarai (per kontrolės ir palaikymo mechanizmus). Domaševičius nėra toks radikalus kaip Kairys, jis situaciją vertina iš teorinės perspektyvos, taip pat neatmeta ir Vokietijos pagalbos. Jo tikėjimas vadovėlinėmis ir istorinėmis tiesomis išlaisvina jį nuo radikalių pareiškimų ir veiksmų.

¹⁴ Vokietija neketino suteikti padalyto suverenumo. Aptariamuoju laikotarpiu suverenumas buvo visiškai apribotas ir neveikiantis.

Domaševičius kaip išsilavinęs žmogus tiki, kad rašydamas apie politinius ir istorinius reiškinius, supažindindamas žmones su sąvokų reikšmėmis, jų evoliucija ir praktiniais istoriniais pasireiškimais sustiprins žmonių savimone, sukurs iš individų asmenybes, kurios galės apsispręsti svarbiais valstybei klausimais.

SUVERENAS

Ne mažiau svarbus yra suverenas, kitas suverenumo elementas. Iškyla klausimas, kas juo gali būti? Svarstymai apie suvereno galią bei teises ir kam ją priskirti sietini su aplinkybėmis bei ideologiniais įsitikinimais. 1917–1918 metais buvo kalbama apie konstitucinę paveldimąją monarchiją. Nepaisant to, kad nepriklausoma Lietuvos valstybė buvo paskelbta, realiai suverenumo ji neturėjo ir galia vis dar priklausė vokiečiams. Dėl tokios padėties pradėjo svyruoti Tarybos autoritetas. Iškilo grėsmė valstybės būčiai, nes stiprėjo ne tik priešai, bet ir patys bendruomenės nariai pradėjo abejoti Tarybos pajėgumu veikti. Smetona Taryboje kalbėjo:

Kombinuojant statome klausimą: ar galime ir ar turime imti valdžią, ar pasilikti taip kaip buvę. Pasilikę taip, kaip buvę, nustosime autoriteto. (Eidintas, Lopata 1991: 268)

Vokietijai pralaimėjus karą buvo atsisakyta monarcho idėjos. Tačiau Smetonai visada buvo svarbu, kad suverenas būtų ne amorfinė minia, o konkretūs asmenys, įkūnijantys suvereno galią. 1918 metų spalio 30 dieną per posėdį dėl suvereno galių vyko diskusija: Jonas Vileišis pasisakė, kad „suverenės galios gali priklausyti tik Steigiamajam Seimui ar Konferencijai, o Valstybės Taryba neturi suverenų teisių“ (Eidintas, Lopata 1991: 344). Tuo tarpu Martynas Yčas buvo kategoriškesnis ir teigė, kad „Taryba yra suverenė teisių nešioja, kitaip ji negalėjo paskelbti ir iškovoti Lietuvai nepriklausomybę“ (Eidintas, Lopata 1991: 345). Dr. Jurgis Šaulys pripažino kompromisą kalbėdamas, kad „suverenės teisės priklauso visai tautai, ir ji jas vykina per vyriausiąjį seimą. Bet lig kuriamojo Seimo reikalingas suverenumo surogatas. Šiuo surogatu yra dabar Valstybės Taryba“ (Eidintas, Lopata 1991: 345). Smetonos pozicija buvo artimesnė Šauliui, norėjo suvereno teisę palikti Tarybai. Smetonos suvereno supratimas yra artimas Thomo Hobbeso idėjai. Jis pripažįsta, „kad suverenumo šaltinis yra Tauta, bet nešioja lietuvių tautos suverenumo yra Valstybės Taryba“ (Eidintas, Lopata 1991: 345). Tautą Smetona suvokia kaip šventą simbolį, suverenios valstybės sukūrimo šaltinį, pati tauta perduoda savo suvereno teises aiškiai matomam ir suvokiam subjektui: prezidentui, monarchui ar Tarybai, t. y. tam, kas turėtų autoritetą visuomenėje¹⁵. Autoritetui-suverenui individai

¹⁵ Kad Taryba privalo turėti autoritetą, jau kalbėta šaukiant Lietuvių konferenciją ir jos metu (Eidintas, Lopata 1991: 54, 100).

paklūsta laisva valia, ji visuomenė deleguoja ir įgalioja panaudoti jų jėgą bei priemones jiems apsaugoti ir juos valdyti (Hobbes 1999: 184). Taigi, autoriteto, kaip ir suverenios galios, šaltinis yra tautoje, bet pati galia priklauso jam.

Klimas mąstė panašiai kaip Smetona. Iš aukščiau pateiktos analizės galima suprasti, kad, jo nuomone, 1917–1918 metais suvereno teisės negali priklausyti liaudžiai ar tautai. Suvereno teisė, kartu ir autoritetas, priklauso Lietuvos Tarybai. Tačiau Klimas yra įsitikinęs, kad vėliau, kai daugiau žmonių bus išsilavinusių ir politiškai išprususių, šią teisę Taryba turi perduoti lietuvių tautai, kuri suteiks mandatą veikti kitiems valstybės organams (Klimas 1918a). Klimui labai svarbu yra išlaikyti Tarybos autoritetą. Jis pabrėžia jos nešališkumą ir galią saugoti visuomenę nuo išorės priešų ir jų pačių:

Niekas Lietuvoje negalės išrasti pagrindo, kad galėtų prikišti Tarybai, jog ji vaiko kokius savo luomo, savo srovės, o ne visos Lietuvos, visos tautos ir viso jos krašto interesus. <...> Visuomenė taip pat neturėtų užmiršti, jog tik jos pačios veikiai remiama, padedama, jos pačios iniciatyvos bendram siekimui skatinama, Lietuvos Taryba, kaip vienintelė tuo tarpu laikinė aukščiausia Lietuvos atstatymo vedėja tesės mūsų kraštą tvirtai šią valandą atstoti prieš visus pavojus ir visus priešininkus. (Klimas 1918e)

Čia suformuojamas Tarybos valdymas, paremtas autoritetu¹⁶, pasitikėjimu ir paklusimu laisva valia bei hierarchija, kuri pagrįsta išsilavinimu ir susivokimu. Švie-suomenės pareiga yra valdyti minią ir ją šviečiant kelti kultūrinį lygį, ugdyti tautinę savimonę, kad kuo daugiau žmonių susitelktų į vieningą sąmoningą bendruomenę. Tik tada tauta gali tapti suvereno šaltiniu ir įmanomas plebiscitas.

Stulginskis įsitikinęs, kad tauta turi kurti krikščionišką demokratiją. Taryba yra autoritetas, kuriam suteikta teisė paskelbti nepriklausomybę, o dėl pačio suverenumo modelio ir krašto valdymo karui pasibaigus turi spręsti žmonės: „mes reikalaujam, kad krašto valdyme lygiomis teisėmis dalyvautų ne kokia žmonių saujelė, bet visi žmonės, visa tauta“ (Stulginskis 1918d). Jie turi išsirinkti savo atstovus – aukštos doros, grynios sąžinės žmones, kurie „nuvykę į susirinkimus, kalbės nebe savo, bet mūsų vardu ir, gal, mūsų vardu riš svarbiausius mūsų krašto klausimus“ (Stulginskis 1918d). Šie žmonės – ne šiaip gyventojai, bet tie, kuriems svarbi vieninga Lietuvos valstybė, kurie suvokia save kaip tautinį vienetą. Stulginskiui taip pat buvo labai svarbu išlaikyti Tarybos autoritetą, kuris pasiekiamas per vienybę. Jo įsitikinimu, keturių narių pasitraukimas 1918 metų sausio 26 dieną susilpnino Tarybos autoritetą (Stulginskis 1980: 228). Stulginskis savaip suvokia įsmeintą autoritetą. Pirmiausia jį turi tauta, kuri yra suverenumo šaltinis, tačiau per rinkimus

¹⁶ Pasak Hannah Arendt, „autoriteto šaltinis autoritarinėje valdžioje visada yra jėga, išoriška ar aukštesnė už pačią valdžią; kaip tik šis šaltinis, ši išorinė jėga visada transcendentiška politikos sričiai ir būtent iš šio šaltinio valdantieji gauna savo „autoritetą“, t. y. savo teisėtumą, ir remiantis šiuo šaltiniu jų valdžia gali būti trandoma (Arendt 1995: 111–112).

jį perduoda atstovams, kurie, kaip minėta, turi būti aukštos moralės ir gebėti prisiminti atsakomybę, veikti remiantis lygybės ir teisingumo principais.

Kairys ir šioje vietoje lieka nuoseklus ir ištikimas socialdemokratinėms revoliucinėms idėjoms. Iš aukščiau pateiktos analizės matyti, kas Kairiui yra suverenas ir kur jo šaltinis. Suvereno teisė priklauso žmonėms lygiomis dalimis (Kairys 1917b). Vien to neužtenka, pagrindinė šeiminingų klasė turi būti darbo žmonės, jie turi „užimti pirmąsias vietas“ (Kairys 1918a) todėl, kad jų yra daugiausia, o jų „siekimai yra kiaurai demokratiški“ (Kairys 1918f)¹⁷. Demokratija savo grynuoju pavidalu yra daugumos valdymo forma. Taryba, Kairio nuomone, neturi autoriteto, todėl ji suverenu negali būti, nes išrinkta „pripuolamai sukviestos lietuvių konferencijos, kurios dauguma mūsų visuomenės, žinot nežinojo“ (Kairys 1918f). Kita vertus, jo įsitikinimu, „iš to, ką dabartinė Taryba yra pridirbusi, mes Lietuvos darbo žmonės ir visa demokratija tegalime iš jos laukti tolimesnių mums priešingų žygių, tereikšti jai nepasitikėjimo žodį“ (Kairys 1918f). Ji neturi pasitikėjimo ir negali turėti suvereno galių, tad privalo pasitraukti iš „mūsų“ politinio gyvenimo (Kairys 1918f, Kairys 1918g). Kyla klausimas, kas Kairio politinės minties požiūriu yra autoritetas? Ar autoritetas, kaip Paulis Kahnas sako, „yra patys sau žmonės“ (Kahn 2011: 68), o Kairio – darbo žmonės? Kairys autoritetą pradžioje išlaisvina ir depersonalيزuoja. Jis paskirstomas visiems, autoriteto funkcijos bei vieta nebėra apibrėžtos ir visuotinai suprantamos. Pasak jo, liaudies suverenumas reikalauja atitinkamo autoriteto perkūrimo plano: sušaukiama demokratiniu būdu išrinkta Lietuvos konferencija, kur išrenkama visos Lietuvos Taryba. Naujoji Taryba sudarytų laikiną Lietuvos valdžią, kuri ne tik tvarkytų valstybės gyvenimą, bet ir rengtųsi sušaukti Steigiamąjį Seimą (Kairys 1918f). Pateikdamas tokį planą ir autoriteto regalijų perdavimo grandinę, jis tikėjosi, kad per rinkimus darbo žmonės kaip suvereno šaltinis jau bus suvokę savo tapatybę, pasirinkę bendruomenę, kels bendrus tikslus ir laikysis tų pačių moralinių bei politinių nuostatų, tad į Lietuvos konferenciją, o vėliau į Steigiamąjį Seimą išrinks daugiausia savo autoritetingų atstovų ir regalijos nebus išbarstytos. Autoritetas egzistuoja žmonėse, kaip ir suverenas. Domaševičius taip pat mano, kad suverenas yra tauta, o svarbiausia – darbo žmonės, susibūrę į bendruomenę, paremtą kalba, bendrais interesais ir tikslais. Jų teisės ir prievolės turi būti aprašytos konstitucijoje. Tarybos jis nekritikuoja galbūt todėl, kad joje nedalyvavo ir asmeniškai nepatyrė vidinių jos konfliktų.

Apibendrinant galima teigti, kad visi veikėjai mato skirtingas realybes, vieni įžvelgia žmonėse pavojų, kiti – linkę jais patikėti ir mato pavojų ten, kur jis ilgus amžius buvo – tai pasiturinčiųjų luomas. Smetonos ištarose atsiskleidžia siekis kurti autoritetu paremtą suverenumą, kur tauta (bendruomenė) yra suverenios galios

¹⁷ Kairys slapyvardžiu K.

šaltinis, laisva valia (demokratiškai) atiduodantis šią galią aiškiai suvokiamam įsamenintam subjektui (-ams), kad jis (jie) autoritetingai, remdamasis (-iesi) visiems teisingais įstatymais, juos valdytų ir saugotų tiek nuo išorės priešų, tiek nuo jų pačių gaivalo. Klimas pritaria, jog suverenumo šaltinis negali būti visi gyventojai, nes aplinkybės diktavo savas taisykles. Vykusios vidinės kovos ir demokratiniai pasirinkimai galėjo būti pavojingi besiformuojančiai valstybei. Todėl siūlė hierarchinę valdymą, kuris pagrįstas išsilavinimu ir susivokimu. Tačiau kyla klausimas, ar išsilavinimas visada atveria vartus tautiniam susivokimui, o gal atvirkščiai – kosmopolitiniam gyvenimui? Aptariamam laikotarpiu Smetonai ir Klimui atrodė, jog suvereno teisė turėjo priklausyti Tarybai. Stulginskiui Tarybos autoritetas yra svarbus, tačiau, atlikusi savo darbą, sprendimo teisę ji turi perduoti tautai. Kita vertus, svarbu ginti katalikiškas vertybes. Kairys manė, kad Taryba visiškai neturi autoriteto, todėl turi pasitraukti nuo krašto valdymo. Jam ir Domaševičiui suverenas yra liaudis, kuri deleguoja savo atstovus kraštui tvarkyti, tačiau šių darbą turi prižiūrėti kiti žmonių atstovai. Liaudis (žmonės) yra suverenumo šaltinis ir nešiotoja. Kairys ir Domaševičius siūlė vertikalią valdymo struktūrą (iš dalies Stulginskis), kuri tradicinį įsamenintą autoritetą bando dekonstruoti, depersonalizuoti. Suvereno autoritetas tampa pažeidžiamas ir nepatikimas. Jis kinta dėl skirtingų nuomonių, įsitikinimų ir nežinojimo. Lygiai taip pat laisvai kinta ir liaudies atstovų pažiūros bei nuostatos. Nepaisant tų trūkumų visos pusės konstruodamos savąsias suvereno sampratas ir funkcijas neleido vienai kuriai nukrypti ir dominuoti; taip buvo išlaikomas idėjos balansas. Egzistavo galimybė reflektuoti ir savarankiškai spręsti, kaip būtų galima valdyti ir būti valdomiems. Radosi palanki terpė formuoti vertybines nuostatas. Galiausiai per nesutarimus buvo bandoma sukurti visų kryptių sintezę, idėjų sandūroje ieškant konsensuso.

IŠVADOS

XX amžiaus pradžioje Lietuvoje suverenumo steigimas buvo suvokiamas kaip „fiziologinė būtinybė“. Tai vienintelis kelias, nes bendruomenė buvo išnaudojama bei represuojama, pažeidžiamos elementarios jos būties teisės. Apibendrinant šiame straipsnyje atliktą analizę, siūlomos penkios suverenumo sampratos formavimo refleksijos.

1. Smetonos suverenumo suvokimas buvo artimas Hobbeso suvokimui, siejamas su monarchine valdžios struktūra. Jis kalba apie moralinę ir teisinę suvereno galią, kurią laisva valia perdavė jam žmonės. Smetona visuomenei transliavo etninės tautos suverenumo idėją, pabrėždamas tautinę ir kalbinę individualybę. Vokiečiams

siūlant Lietuvos Tarybai konvencijas, jis sviro į padalyto, apriboto suverenumo pusę. Pasikeitus politinei situacijai, jis grįžta prie savo įsivaizduojamojo – autoritetu paremto – pilnutinio etninio suverenumo. Smetonai suverenumas yra institucija, kurios funkcinės ribos ir modelis gali keistis priklausomai nuo aplinkybių. Suverenumui įsteigti Smetona neigia revoliucijos galimybę. Valstybės valdymo formą turi parinkti ir paskelbti kompetentingi lietuvių tautos atstovai, bet ne liaudis.

2. Klimo samprotavimai apie suverenumą yra paremti „etnografiniu dėsniu“. Jis siekia pilnutinio, vestfališkojo, suverenumo modelio. Pasak Klimo, individas susitapatinti su bendruomene turi ne vien per kalbą, bet pirmiausia per kultūrą. Vėliau tiek kultūra, tiek kalba turi tapti etninės tautos esme. Nors demokratija jam yra svarbi, tačiau pirminėse suverenumo steigimo fazėse nepasitiki prastuomene, todėl, jo nuomone, liaudies suverenumas yra negalimas. Vidiniam suverenumui pereinamuoju įsteigimo laikotarpiu svarbus autoritarinis Tarybos valdymas, paremtas autoritetu, kuriam paklūstama laisva valia. Tai hierarchinis valdymas, grįstas išsilavinimu ir susivokimu. Aukščiausią poziciją ir sprendimus priima išsilavinę individai, kurių pareiga ugdyti kitus. Tik išsilavinusi tauta gali įgyti suvereno galių, tapti autoritetu pati sau ir tik tada yra įmanomas demokratinis tautinis suverenumas.

3. Stulginskis skelbia krikščionišką tautinį liaudies suverenumą, paremtą demokratijos principais. Daug dėmesio skiria valstiečių luomo gerovei bei švietimui. Yra įsitikinęs, kad šie žmonės turi turėti sprendimo galią svarbiausiais valstybės klausimais. Taryba yra autoritetas, kuriam suteikta teisė paskelbti nepriklausomybę, o dėl pačio suverenumo modelio ir krašto valdymo karui pasibaigus turi spręsti žmonės. Jo įsivaizduojama bendruomenė turi stovėti ant trijų pamatų: etninės tautos, žmonių socialinės ir politinės lygybės (ypač valstiečių) bei religijos. Stulginskis iš dalies pašalina įsmeintą autoritetą. Visų pirma jį įgyja tauta, kuri yra suverenumo šaltinis, tačiau vėliau rinkimų būdu jis yra suteikiamas atstovams.

4. Kairys kuria socialinį egalitarinį liaudies suverenumo modelį. Jo bendruomenė yra politiškai susipratusių darbo žmonių sambūris. Tautiškumas jam kelia pavojingą konfliktą. Tautinės kovos prieštarauja demokratijos principams, tai ne socialdemokratų reikalas. Suverenumo funkcinės ribos dvilypės. Viena vertus, jis siekė visiškos Lietuvos nepriklausomybės, turinčios vestfališkojo suverenumo bruožų. Kita vertus, darbininkų veikimo erdvė perkeliama už valstybės ribų. Darbininkai turi sukurti „viršvalstybinę“ galią, kuri darytų įtaką pačių valstybių vidinei tvarkai. Suvereno teisės turi priklausyti visiems Lietuvos žmonėms. Kairys nešė socialistinės pilietinės religijos vėliavą ir kvietė darbo žmones tapti jos sekėjais. Revoliucinė kova, laisvos valios išraiška, jam yra šventas veiksmas, po kurio eina valstybės ir jos įstatyminės bazės kūrimas.

5. Domaševičius visuomenei skleidžia idealizuotą (vadovėlinį) marksistinį socialistinį pilnutinį (neabsoliutų) suverenumą, bet išlaiko tautiškumą. Domaševičiui

suverenumo subjektas ir kūrėjas yra žmonės. Jam svarbus yra varguomenės ir darbininkų klasės švietimas, kooperacija, žmonių sveikata ir šalies ekonomika. Jis skelbia vidurinės klasės gimimą ir kūrimą. Ji yra pagrindinė valstybės šeiminingė, jos nariai gali sąmoningai apsispręsti valstybės būties klausimais. Akcentuoja teisinį suverenumo įsteigimo ir pripažinimo būdą, nes politinis yra neapibrėžtas ir nevieningas.

Galiausiai, Smetonai nepavyko visiškai atskirti „prastuomenės“ nuo apsisprendimo principo ir teko atsisakyti monarchinių intencijų. Atsikračius vokiškos „kilpos ant kaklo“, Klimo idėjas Lietuvoje bandyta įgyvendinti, ypač dėl teritorijos, remiantis etnografiniu dėsniu. Stulginskiui nelabai pavyko suvienyti tautą dėl ideologinių nesutarimų. Kairiui ir Domaševičiui nebuvo lengva įtraukti darbo žmones bei varguomenę į savitą „kairišką“ ir idealistinį marksizmą-socializmą. Nepaisant to, nuolat keičiantis politinėms bei geopolitinėms aplinkybėms, intuityviai prieita prie kompromisinio suverenumo varianto – autoritetu ir demokratijos principais paremto tautinio pilnutinio suverenumo modelio, tačiau realybė ir jį ne kartą koregavo. Iki tautos (liaudies) suverenumo dar laukė ilgas kelias ir reikėjo didelių pastangų, kol buvo įgyvendinta visuotinė rinkimų teisė ir bent tam tikru mastu stabilizavosi geopolitinė Lietuvos padėtis.

ŠALTINIAI

- Biržiškos Mykolo raštas Generalinio štabo viršininkui įteiktas 1927 01 05. Domaševičius, Andrius. *Mano vaikams*. Lenkija, Vronkai, 1920.

LITERATŪRA

- Arendt, Hannah. *Tarp praeities ir ateities*. Vilnius: Aidai, 1995.
- Domaševičius, Andrius (slapyvardis D.). 1918a: Valstybių unija. *Darbo balsas*, 1918 02 27.
- Domaševičius, Andrius. 1918a: Ar Lietuva gali būti nepriklausoma valstybė? *Darbo balsas*, 1918 02 27.
- Domaševičius, Andrius. 1918b: Valstybės atsiradimas ir jos pripažinimas. *Darbo balsas*, 1918 04 04.
- Domaševičius, Andrius. 1918c: Apie Vilnių ir jo apygardą. *Darbo balsas*, 1918 10 03.
- Eidintas, Alfonsas, ir Lopata, Raimundas. *Lietuvos valstybės Tarybos protokolai, 1917–1918*. Vilnius: Mokslo, 1991.
- Eidintas, Alfonsas. *Aleksandras Stulginskis*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995.
- Eidintas, Alfonsas. *Antanas Smetona*. Vilnius: Mintis, 1990.
- Fisch, Jörg. *The Right of Self-Determination of Peoples: The Domestication of an Illusion*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Gimžauskas, Edmundas. *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. Lietuvos nepriklausomos valstybės genezė*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2006.
- Heater, Derek Benjamin. *National Self-determination: Woodrow Wilson and His Legacy*. New York: St. Martin's Press, 1994.
- Hobbes, Thomas. *Leviatanas*. Vilnius: Pradai, 1999.
- Ilgūnas, Gediminas. *Steponas Kairys*. Vilnius: Vaga, 2002.

- Jurginis, Julius. *Gydytojas Andrius Domaševičius. Laikas ir amžininkai*. Vilnius: Gairės, 2017.
- Kahn, Paul. *Political Theology: Four New Chapters on the Concept of Sovereignty*. New York: Columbia University Press, 2011.
- Kairys, Steponas (slapyvardžiu K.). 1918f: Tuojau šaukime konferenciją. *Darbo balsas*, 1918 10 30.
- Kairys, Steponas (slapyvardžiu Kr-is). 1918c: Mes, darbininkai, ir Lietuvos nepriklausomybė. *Darbo balsas*, 1918 05 02.
- Kairys, Steponas (slapyvardžiu Vic). 1918d: Dėl tautinio klausimo Lietuvoje. *Darbo balsas*, 1918 06 06.
- Kairys, Steponas (slapyvardžiu Vic). 1918e: Į Kaimo darbininkus. *Darbo balsas*, 1918 07 03.
- Kairys, Steponas. 1917a: Žodis į skaitytojus. *Darbo balsas*, 1917 11 15.
- Kairys, Steponas. 1917b: Dėl mūsų apsisprendimo. *Darbo balsas*, 1917 12 20.
- Kairys, Steponas. 1917c: Reikia organizuotis. *Darbo balsas*, 1917 12 30.
- Kairys, Steponas. 1918a: Švietimo reikalais. *Darbo balsas*, 1918 01 26.
- Kairys, Steponas. 1918b: Dėl tautinės valstybės. *Darbo balsas*, 1918 02 05.
- Kairys, Steponas. 1918h: Kurion pusėn eina Europos revoliucija. *Darbo balsas*, 1918 11 19.
- Kairys, Steponas. *Tau, Lietuva*. New York, Boston: Lietuvos enciklopedijų spaustuvė, 1964.
- Kairys, Steponas (slapyvardžiu Vic). 1918g: Organizuokime vietose krašto miliciją. *Darbo balsas*, 1918 11 13.
- Klimas, Petras. 1918d: Gudai ir Vilnius. *Lietuvos aidas*, 1918 03 21.
- Klimas, Petras. 1917a: Į vieškelį. *Lietuvos aidas*, 1917 11 01.
- Klimas, Petras. 1917b: Būkime pasiruošę. *Lietuvos aidas*, 1917 11 10.
- Klimas, Petras. 1917c: Vienybės kvotimas. *Lietuvos aidas*, 1917 11 22.
- Klimas, Petras. 1917d: Etnografinio dėsno reikšmė. *Lietuvos aidas*, 1917 11 24.
- Klimas, Petras. 1917e: Etnografinio dėsno reikšmė I. *Lietuvos aidas*, 1917 11 27.
- Klimas, Petras. 1917f: Etnografinio dėsno reikšmė III. *Lietuvos aidas*, 1917 12 01.
- Klimas, Petras. 1917g: Etnografinio dėsno reikšmė IV. *Lietuvos aidas*, 1917 12 04.
- Klimas, Petras. 1917h: Tautų apsisprendimo teisė ir plebiscitas. *Lietuvos aidas*, 1917 12 29.
- Klimas, Petras. 1918a: Apsisprendimo teisė taikos derybose. *Lietuvos aidas*, 1918 01 05.
- Klimas, Petras. 1918b: Vienintelis tikras išrišimas. *Lietuvos aidas*, 1918 01 19.
- Klimas, Petras. 1918c: Rimties valandos. *Lietuvos aidas*, 1918 01 29.
- Klimas, Petras. 1918e: Lietuvos reikalai ir Lietuvos Taryba. *Lietuvos aidas*, 1918 06 06.
- Klimas, Petras. *Į mano atsiminimų*. Vilnius: Lietuvos enciklopedijų redakcija, 1990.
- Koselleck, Reinhart. *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. New York: Columbia University Press, 2004.
- Lansing, Robert. A Definition of Sovereignty. *The American Political Science Review*, 1914, nr. 1 (8), 61–75.
- Laski, Harold. *Studies in the Problem of Sovereignty*. Kitchener: Batoche Books, 1999.
- Lindahl, Hans. Sovereignty and Representation in the EU. In *Sovereignty in Transition*. Ed. Neil Walker. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2006, 87–114.
- Lopata, Raimundas. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 9. Vilnius: Mintis, 1996.
- Loughlin, Martin. Ten Tenets of Sovereignty. In *Sovereignty in Transition*. Ed. Neil Walker, Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2006, 55–86.
- Miknys, Rimantas. Mykolo Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija ir pastangos ją įgyvendinti 1911–1919 metais. In *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 13. Ed. Egidijus Aleksandravičius. Vilnius: 1996, 98–103.
- Roermund, Bert. Sovereignty: Unpopular and Popular. In *Sovereignty in Transition*. Ed. Neil Walker. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2006.
- Romeris, Mykolas. *Valstybė ir jos konstitucinė teisė. Antra dalis. Konstitucinės institucijos*, t. 1: *Suverenitetas*. Vilnius: Pradai, 1995.
- Schmitt, Carl. *Dictatorship*. Cambridge: Polity Press, 2014.
- Schmitt, Carl. *Politinė teologija. Keturi suvereniteto teorijos skyriai*. Vilnius: Versus aureus, 2014.
- Schmitt, Carl. *The Concept of the Political*. Chicago: University of Chicago Press, 2007.
- Schmitt, Carl. *Constitutional Theory*. Durham: Duke University Press, 2008.
- Skinner, Quentin. Meaning and Understanding in the History of Ideas. *History and Theory*, 1969, nr. 1 (8), 3–53.
- Smetona, Antanas. 1917a: Pirmutinis žodis. *Lietuvos aidas*, 1917 08 06.
- Smetona, Antanas. 1917b: Neklausykime paskalų. *Lietuvos aidas*, 1917 10 13.
- Smetona, Antanas. *Rinktiniai raštai*. Kaunas: Menta, 1990.

- Stulginskis, Aleksandras. 1918a: Mūsų Mokyklose. *Tėvynės sargas*, 1918 01 29.
- Stulginskis, Aleksandras. 1918b: Į šviesą. *Tėvynės sargas*, 1918 02 05.
- Stulginskis, Aleksandras. 1918c: *Tėvynės sargas*, 1918 03 28.
- Stulginskis, Aleksandras. 1918d: Suirutės metu. *Tėvynės sargas*, 1918 12 05.
- Stulginskis, Aleksandras. *Atsiminimai*. Čikaga: Pedagoginis lituanistikos institutas, 1980.
- Stulginskis, Aleksandras. Mūsų pirmasis žodis. *Tėvynės sargas*, 1917 12 29.
- Stulginskis, Aleksandras. Vasario 16-oji. 1940. In *Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimas 1917–1920 metais: idėja virsta valstybe*. Ed. Vilma Bukaitė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2018.
- Šliogeris, Arvydas. Kas yra atgimimas? In *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 1: *Tautinės savimonės žagintojai nuo asmens iki partijos*. Ed. Egidijus Aleksandravičius. Vilnius: Sietynas, 1990.
- Valantiejus, Algimantas. Dvi istorinio aiškinimo alternatyvos: Miroslavo Hrocho ir Czeslawo Miloszo tezės. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2001, nr. 7 (1–2), 20–45.
- Wilde, Norman. Plural Sovereignty. *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*, 1919, nr. 24 (16), 658–665.
- Ленин, Влади́мир Ильи́ч. *О праве наций на самоопределение*, т. 25. Москва: Издательство политической литературы, 1969.
- Ленин, Влади́мир Ильи́ч. *Социалистическая революция и право наций на самоопределение*, т. 27. Москва: Издательство политической литературы, 1969.
- Сталин, Ио́сиф Виссарио́нович. *Марксизм и национальный вопрос* (1913). *Сочинения*, т. 2. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1946.

Aistė Deimantaitė, Liudas Mažylis

THE IDEA OF SOVEREIGNTY IN THE DISCOURSE OF LITHUANIAN POLITICAL ACTORS AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

SUMMARY. The paper analyzes texts of Lithuanian political figures from the beginning of the 20th century – Antanas Smetona, Petras Klimas, Aleksandras Stulginskis, Steponas Kairys, Andrius Domaševičius – and reconstructs the idea of Lithuanian sovereignty (as a political thought) as well as the nuances of its verbal expression. It reveals the relationship between a theoretical (imaginary) and a practical (proposed) model of the sovereignty idea and reviews its emergence and formation in 1917–1918. The verbal expression by five actors of the idea of sovereignty is analyzed by distinguishing four elements (categories) within or related to it: identification with a particular community; unity in order to achieve common purposes; self-determination; and the sovereign. The paper also highlights the circumstances and ideas that have influenced the formation of political sovereignty in Lithuania. It is argued that in Lithuania at the beginning of the 20th century the establishment of sovereignty was perceived as a "physiological necessity", but how this should be brought about was conceived in different ways. The differences were between the principle of sovereignty and its functional limits, on the one hand, and the identification and conception of the political authority and the sovereign, on the other.

KEYWORDS: sovereignty, sovereign, unity, community, principle of self-determination, conventions, independence, Antanas Smetona, Petras Klimas, Aleksandras Stulginskis, Steponas Kairys, Andrius Domaševičius.